

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

AYGÜL TOFİQ qızı İSGƏNDƏROVA

**İNGİLİSDİLLİ POSTKOLONİAL BƏDİİ MƏTNLƏRDƏ MİLLİ KİMLİYİN
İFADƏ VASİTƏLƏRİ**

HSM-060201-Dilşünaslıq (İngilis dili)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: _____

M.T. Hacıyeva
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, baş müəllim

BAKI-2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3-6
I FƏSİL. DİL VƏ MİLLİ İDENTİKLİK.....	7-33
1.1. Postkolonializm və identiklik problemi	7-20
1.2. Postkolonial ədəbiyyatın tədqiqi	20-34
II FƏSİL. MİLLİ İDENTİKLİYİN İFADƏ VASİTƏLƏRİ.....	34-63
2.1. Yerli dillərdən keçmə sözlərin ingilisdilli mətnlərdə istifadəsi	34-49
2.2. Linqvokulturoloji vahidlərin bədii mətnlərdə yeri.....	49-63
NƏTİCƏ.....	64-66
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	67-71

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Günümüzdə qloballaşmanın səbəb olduğu yeniliklər dövlətlər arasında sərhədlərin tədricən aradan qaldırılmasına gətirib çıxarsa da, digər nöqtəyi-nəzərdən milli mədəniyyətlərin bir-birləri ilə qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində milli dövlətçiliyin güclənməsinə də şərait yaradır.

Son illərdə, milli identiklik mövzusunun tez-tez müzakirə olunmasını və bir neçə istiqamətlərdə tədqiq edilməsini müşahidə edirik. Milli identiklik dedikdə müəyyən cəmiyyətdə yaşayan insanların hər birinin birgə identikliyin tərkib hissəsi olmaqla onun şəxsiyyətinin bu milli qrupa mənsub olması və bağlı olması müəyyənləşdirilir. Ayrı-ayrı şəxslərin öz identikliyinə müəyyən etməsi mexanizmi həmçinin milli identikliyin inkişafı mexanizminə də aid oluna bilər. Lakin bu prosesdə bir neçə müxtəlif məsələlər də mövcuddur ki, bu məsələlərin də sosial-psixoloji baxımdan təhlil edilməsinə ehtiyac var.

Postkolonial, koloniyaların Avropa müstəmləkəçiliyindən azad olduqları bir dövr üçün istifadə olunan bir termindir. Postkolonializm termini, müstəmləkəçiliyin tarixçilərin İkinci Dünya Müharibəsindən sonra istifadə etdikləri mədəniyyətlərə və icmalara təsirləri ilə əlaqədardır.

Mənsubiyyət məsələsi postkolonial dövrdə və ədəbiyyatda ən mübahisəli məsələdir və bu problem bütün postkolonial icmalarda mövcud olduğu üçün ən əhəmiyyətli problemlərdən hesab edilə bilər. Müstəmləkəçilik dövrünün şərtləri və yeni azad edilmiş millətlərin və ölkələrin öz mənsubiyyətlərinin axtarışı və formalaşması ilə üzləşdikləri problemləli şərtlər üzündən belə bir problem üzə çıxdı. Mənsubiyyət məsələsi, təsəvvür edilə biləcəyi kimi, problemə səbəb olan və J.Mörser-in (Mercer) iddia etdiyi kimi bir fenomen halına gələn aydın və sabit bir anlayış deyil mənsubiyyət yalnız böhran vəziyyətində, bir şeyin sabit və tutarlı olduğu güman edildikdə bir problemə çevrilir, şübhə və qeyri-müəyyənlik təcrübəsi ilə yerdəyişmə edir [32, s.23]. İkinci Dünya Müharibəsinin ardınca, müstəmləkə hakimiyyəti altındakı millətlərin dekolonizasiyası və müstəqillik qazanması aktı, ictimai və fərdi kimliklərin yenidən qurulması istiqamətində diqqətəlayiq bir hərəkətə səbəb oldu.

Təqdim edilən dissertasiya işində postkolonializm dövründə yazılmış əsərlərdə milli kimlik məsələsini araşdırmaq, linqvokultural elementlərin təhlilini aparmaq ön plandadır və qloballaşan dünyamızda bu məsələ olduqca aktual xarakter daşımaqdadır.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi. Dissertasiya işinin mövzusunun “İngilisdilli postkolonial bədii mətnlərdə milli kimliyin ifadə vasitələri” təşkil edir.

Araşdırıldığı zaman məlum olmuşdur ki, identiklik məsələsi müstəmləkəçilik rejimi qaldırıldıqdan, dekolonizasiya proseslərindən sonra daha çox aktual xarakter almış, postkolonializmdən sonra baş verənlərin araşdırılmasına ehtiyac yaranmışdır. Biz də təqdim edilmiş dissertasiya işinin bu hissəsində postkolonializm və identiklik problemini araşdırmağa və postkolonial ədəbiyyatı tədqiqi barədə məlumat verməyə çalışmışıq.

Son dövrlərdə postkolonial kritikizm sahəsində görünməmiş elmi maraq və istehsal müşahidə edilir. Postkolonial termini elmi ədəbiyyatlarda uzun müddət müzakirə mövzusu olmuşdur. Postkoloniallıq, geniş müstəmləkəçilik tarixi faktlarını və suverenliyin qətiyyətli nailiyyətlərini - eyni zamanda iqtisadi və bəzən siyasi hökmranlığın yeni imperialist kontekstində ortaya çıxan millətlərin və xalqların reallıqlarını əks etdirən dialektik bir anlayışdır. Bu yeni suverenlik təcrübəsi, adətən, müstəmləkəçi dövlətin xalqını və ideologiyalarını kökündən yenidən nəzərdən keçirən və eyni zamanda müstəqillik hərəkatının məqsədlərini çox fərqli milli muxtariyyət şərtlərinə yönəldən postkolonial mədəniyyətin inkişafına təkan verdi. Postkolonial, keçmiş müstəmləkə hakimiyyəti dövründə dəyişmiş bir tarixi vəziyyəti və dəyişmiş siyasi şərtlərə cavab olaraq yaranan mədəni birləşmələri də göstərir. *Postkolonializm* termini, əksinə olaraq, beynəlxalq kapitalın mənafeələrini nəzərə alaraq, postkolonial millətin fəaliyyət göstərməli olduğu qlobal sistemi müəyyən edən iqtisadi, maddi və mədəni şərtlərə vurğu edir.

Tədqiqat işini yerinə yetirərkən aşkar edilmişdir ki, bu mövzu ilə bağlı istər ölkəmizdə, istərsə də xarici elmi ədəbiyyatlarda çoxsaylı kitablar, tədqiqat işləri, elmi məqalələr və s. mövcuddur. Bu mövzu ölkəmizdə R.N.Aslanova, B.Əliyev və bir çox başqa tədqiqatçı dilçi və müəllimlərimiz tərəfindən, B.Aşcroft, B.Aşok, B.Con,

E.Darian-Smis və bir çox digər ingilis dilçi alimlər, həmçinin M.M.Baxtin, V.V.Vorobyev, V.A.Maslova kimi rus dilçi alimləri tərəfindən tədqiq edilərək çoxsaylı məlumat mənbələri hazırlanmış, bundan əlavə dəfələrlə buraxılış və dissertasiya işlərində tədqiqat obyektinə olmuşdur.

Bununla belə, bu qədər araşdırılmasına, haqqında bu qədər kitabların, elmi məqalələrin, tədqiqat işlərinin olmasına baxmayaraq, hələ də bu mövzu ilə bağlı həll olunmamış məsələlər qalmaqdadır. Təqdim edilən dissertasiya işində bu məsələlərdən biri olan postkolonial bədii ədəbiyyat nümunələrində milli kimliyin ifadə vasitələrindən istifadə edilməsini araşdıraraq həll etməyə çalışılmışdır.

Tədqiqat işinin obyektinə və predmetinə. Dissertasiya işinin obyektinə ingilisdilli postkolonial bədii əsərlər, predmetinə isə bu bədii əsərlərdə istifadə edilmiş milli kimliyin ifadə vasitələridir.

Tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi ingilisdilli postkolonial bədii əsərlərdə milli kimliyin ifadə vasitələrini müəyyənləşdirməkdir. Tədqiqat işinin vəzifəsinə aşağıdakılar daxildir:

- Postkolonializm və identiklik problemini araşdırmaq;
- Postkolonial ədəbiyyatın tədqiq etmə;
- Yerli dillərdən keçmə sözlərin ingilisdilli mətnlərdə istifadəsini araşdırmaq;
- Linqvokulturoloji vahidlərin bədii mətnlərdə yeri barədə araşdırma apararaq məlumat vermək və təhlillər aparmaq.

Tədqiqat işinin nəzəri metodoloji bazası. Tədqiqat işinin yerinə yetirilməsində psixoloji, didaktik və metodiki ədəbiyyatın təhlili, təsviri, tədqiqatın faktiki materialının sistemləşdirilməsi, təsnifatı, işlənməsi və ümumiləşdirilməsi, müşahidə metod və üsullarından istifadə edilmişdir.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin mövzusu olan “İngilisdilli postkolonial bədii mətnlərdə milli kimliyin ifadə vasitələri” haqqında müxtəlif başlıqlar altında yerli və xarici elmi ədəbiyyatlarda çoxsaylı mənbə və materiallar olsa da, bu zamana qədər dissertasiya səviyyəsində ingilisdilli postkolonial bədii əsərlərdə linqvokulturoloji vahidlərin istifadəsi təhlil edilərək araşdırılmadığından və dissertasiya işində təqdim edilmiş materiallar ölkəmizdə bu mövzu ilə bağlı

yazılmış elmi əsərlərdə əvvəllər istifadə edilmədiyindən, tədqiqat işi öz elmi yeniliyi ilə seçilir.

Dissertasiyanın elmi və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya mövzusunun araşdırılmasının həm nəzəri, həmçinin də praktiki əhəmiyyəti vardır. İngilisdilli postkolonial bədii əsərlərdə milli kimliyin ifadə vasitələri haqqında təhlillərin aparılaraq müəyyən edilməsi, dil və mədəniyyətin, dil və milli kimliyin qarşılıqlı əlaqəsinin, postkolonial ədəbiyyatın tədqiqi nəticəsində əldə edilərək, tədqiqat işində öz əksini tapmış məlumatlar onun elmi əhəmiyyətini təşkil edir. Tədqiqat işində öz əksini tapan məlumatlardan, əldə olunmuş nəticədən seminarlarda, dərslərdə istifadə olunması isə tədqiqat işinin praktiki əhəmiyyətini müəyyən edir.

İşin aprobasiyası. Tədqiqat işinin mövzusu Azərbaycan Dillər Universitetinin “Linqvokulturologiya” kafedrasında hazırlanmışdır. İşin yekun nəticələri konfrans və kafedra iclaslarında məruzə edilmiş və bu məruzələrin məqalələri çap edilmişdir. Tədqiqat işində qeyd olunmuş başlıca müddəalar müəllifin çap edilmiş iki məqaləsində öz əksini tapır.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya işi giriş, iki fəsil, dörd yarımfəsil, əldə edilmiş nəticə və dissertasiyanın fəsillərinin yazılmasında istifadə edilmiş mənbədən ibarətdir.

Dissertasiya işinin “Dil və milli identiklik” adlı birinci fəsilinin iki yarımfəsilində müvafiq olaraq postkolonializm və identiklik problemi və postkolonial ədəbiyyat araşdırılaraq, əldə olunan məlumatlar təqdim edilmişdir.

Dissertasiya işinin “Milli identikliyin ifadə vasitələri” adlı ikinci yarımfəsilində isə müvafiq olaraq yerli dillərdən keçmə sözlərin ingilisdilli mətnlərdə istifadəsi və linqvokulturoloji vahidlərin bədii mətnlərdə yerindən bəhs edilmişdir.

Tədqiqat işinin “Nəticə” hissəsində tədqiqat işinin nəzəri hissəsində qeyd edilmiş məlumatlardan gəldiyimiz ümumi nəticələr qeyd edilmişdir.

Sonda isə tədqiqat işinin yazılması zamanı istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı təqdim olunmuşdur.

I FƏSİL. DİL VƏ MİLLİ İDENTİKLİK

1.1. Postkolonializm və identiklik problemi

Dünyanın “qloballaşma” olaraq adlandırılan inkişaf prosesi nəticəsində bir sıra məsələlərin araşdırılması və bu qloballaşma ilə əlaqədar yaranan problemlərin həlli dövrümüzün aktual məsələləridir. Bu məsələlərin həll olunması üçün dünyanın, demək olar ki, hər yerində alimlər, dilçilər, tədqiqatçılar elmi araşdırmalara cəlb olunur, mövcud problemlərin həlli ilə əlaqədar hər il çoxsaylı forumlar, konfranslar, simpoziumlar təşkil edilir [1, s.7].

Günümüzdə qloballaşmanın səbəb olduğu yeniliklər dövlətlər arasında sərhədlərin tədricən aradan qaldırılmasına gətirib çıxarsa da, digər nöqtəyi-nəzərdən milli mədəniyyətlərin bir-birləri ilə qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində milli dövlətçiliyin güclənməsinə də şərait yaradır.

Tarixə nəzər saldıqda görürük ki, müxtəlifliyin ölçüsünün, eyni zamanda dinin də əsas quruluş kimi daxil edildiyi milli-etnik və mədəni müxtəlifliyin tərkibi olaraq dərk edilməsi yönündə tədqiqatların yaşı olduqca qədimdir. R.N.Aslanova özünün kitabında (*Qloballaşma və mədəni müxtəliflik*) qeyd edir ki, insanlar tarixən sadəcə ibadət etdikləri dinlərə görə deyil, həm də milli-etnik müxtəlifliyə və identikliyin də əlamətlərinə görə sosioloji elmlərin predmetinə çevrilmişdir [1, s.50].

Milli-mədəni müxtəlifliyin başlıca elmi dəlillər, prinsip və yanaşma üsulu olaraq əsaslandırılması böyük alman alimi İ.Herderin adı ilə bağlıdır. İ.Herder, “Bəşəriyyətin tarix fəlsəfəsi ilə bağlı fikirlər” əsərində insan cəmiyyətinin yaranmasında mədəniyyəti ən vacib amil olaraq qeyd etmişdir. Onun zənnincə, dində, incəsənətdə, dildə, elm sahələrində öz əksini tapan mədəniyyət bütün cəmiyyətlərin bənzərsizliyini, eləcə də identikliyi şərtləndirir [1, s.50].

Son illərdə, milli identiklik mövzusunun tez-tez müzakirə olunmasını və bir neçə istiqamətlərdə tədqiq edilməsini müşahidə edirik. Milli identiklik dedikdə, müəyyən cəmiyyətdə yaşayan insanların hər birinin şəxsiyyətinin vahid bir milli qrupa mənsub və bağlı olması nəzərdə tutulur. Ayrı-ayrı şəxslərin öz identikliyi müəyyən etməsi mexanizmi həmçinin milli identikliyin inkişafı mexanizminə də aid

oluna bilər. Lakin bu prosesdə bir neçə müxtəlif məsələlər də mövcuddur ki, bu məsələlərin də sosial-psixoloji baxımdan təhlil edilməsinə ehtiyac var.

İdentiklik nədir? İdentiklik anlayışı olduqca geniş anlayış olub, bugünə qədər çox araşdırılmasına baxmayaraq, dəqiq tərifə sahib olmayan, tam həllini, cavabını tapmamış bir sualdır. İdentiklik, sadə şəkildə ifadə edildikdə, kim olduğunuz; fərdlik; müəyyən bir şəxs olmaq şərtidir. Sosial elmlərdə şəxsiyyət, fərdlərin özlərini müəyyən bir qrupun üzvləri kimi qələmə vermə üsulu olaraq təyin olunur; psixologiyada fərdlərin özünə hörmətinə və ya öz imicinə aiddir. Sosial kimlik, cinsiyyət kimliyi, mədəni kimlik, dini kimlik, milli kimlik və bir çox başqa kimliklərdən bəhs edə bilərik [38, s.65-66].

Mədəniyyət insanın şəxsiyyətini müəyyən edən bir xüsusiyyətdir. Müəyyən bir mədəniyyətə xas olan paylaşılan dəyərlər, adətlər və tarixlər, insanın necə davranmasına, düşünməsinə və dünyaya baxmasına çox güclü təsir göstərir. Mədəni kimlik bir çox alimlərin fikrinə görə, mənlik, mənsubiyyət, inanc sistemləri və özünə dəyər duyğuları ilə əlaqəli hər şeyi əhatə edir. O, nəsildən-nəslə ötürülən bir qrup insan tərəfindən qurulan həyat tərzlərinin məcmusudur.

Bəs kimliyin və xüsusən mədəni kimliyin inkişafında dilin rolu nədir? Dil mədəniyyətin ifadəsi üçün ayrılmazdır. Dil mədəni şəxsiyyətin əsas hissəsidir, içimizdəki mənliyi nəsildən-nəslə çatdırdığımız vasitədir. Mədəniyyətimizi və dəyərlərimizi ötürməyimizə və ifadə etdiyimizə vasitə dildir. Dil - həm kod, həm də məzmun - şəxsiyyətimizin daxili və xarici şərtləri arasında mürəkkəb bir rəqsdir. Sözlər, dil, insan təcrübəsini təyin etmək və formalaşdırmaq gücünə malikdir [38, s.66].

Dil və dil növləri (incə versiyalar və tələffüzün və qrammatikanın əsas fərqləri), həmçinin insanların bir çox sosial kimliklərini ifadə etmək və tanımaq üsullarıdır. Sosial kimliklər bir sosial qrupla eyniliyin ifadəsidir (və şəxsiyyətdən fərqlidir). Suallar və mənsubiyyət strukturlaşdırılmış anlayışı (əsasən bir şəxsin və ya qrupun kim olduğunu) əsasən bu mənsubiyyətin qurulmasında iştirak edən sosial proseslərə yönəlmiş insan elmlərində nəzəri inkişafı əsaslanır. Kimlik anlayışı çoxölçülüdür və bir şəxsin çoxsaylı kimliyi ola bilər – sosial və mədəni (qızı/oğlu, bacısı/qardaşı,

tələbəsi olaraq, Çinli/Hindistanlı, Afrika/Avropalı və s.), eləcə də iqtisadi və siyasi. Bundan əlavə, kimlik, ümumiyyətlə, milliyyət, etnik və mədəniyyət, cins, sinif və irq kimi faktorlarla tamamlanan tarixi təcrübəyə əsaslanır [45, s.57]. Şəxsiyyət fərdi səviyyədə ortaya çıxır, lakin hər bir insanın siyasi (məsələn, müstəmləkə olmaq və ya azlıq qrupuna mənsub olmaq) və mədəni səviyyələrdə təsiri olan bir neçə sosial kimliyi vardır. Bu amillər sosial münasibətlərdə, xüsusən də azlıq və ya müstəmləkə edilmiş qrupun dominant qrup (və ya müstəmləkəçi) anlayışlarına, habelə fərdi qavrayışlara və cavablara vasitəçilik etdikdə xüsusi mənalara kəsb edir.

Araşdırıldığı zaman məlum olmuşdur ki, identiklik məsələsi müstəmləkəçilik rejimi qaldırıldıqdan, dekolonizasiyaproseslərindən sonra daha çox aktual xarakter almış, postkolonializmdən sonra baş verənlərin araşdırılmasına ehtiyac yaranmışdır. Biz də təqdim edilmiş dissertasiya işinin bu hissəsində postkolonializm və identiklik problemini araşdırmağa və postkolonial ədəbiyyatı tədqiqi barədə məlumat verməyə çalışmışıq.

Son dövrlərdə postkolonial kritikizm sahəsində görünməmiş elmi maraq və istehsal müşahidə edilir. Postkolonial termini elmi ədəbiyyatlarda uzun müddətmüzakirə mövzusu olmuşdur. Postkoloniallıq, geniş müstəmləkəçilik tarixi faktlarını və suverenliyin qətiyyətli nailiyyətlərini - eyni zamanda iqtisadi və bəzən siyasi hökmranlığın yeni imperialist kontekstində ortaya çıxan millətlərin və xalqların reallıqlarını əks etdirən dialektik bir anlayışdır [27, s.291]. Bu yeni suverenlik təcrübəsi, adətən, müstəmləkəçi dövlətin xalqını və ideologiyalarını kökündən yenidən nəzərdən keçirən və eyni zamanda müstəqillik hərəkatının məqsədlərini çox fərqli milli muxtariyyət şərtlərinə yönəldən postkolonial mədəniyyətin inkişafına təkan verdi. Postkolonial, keçmiş müstəmləkə hakimiyyəti dövründə dəyişmiş bir tarixi vəziyyəti və dəyişmiş siyasi şərtlərə cavab olaraq yaranan mədəni birləşmələri də göstərir. *Postkolonializm* termini, əksinə olaraq, beynəlxalq kapitalın mənafeələrini nəzərə alaraq, postkolonial millətin fəaliyyət göstərməli olduğu qlobal sistemi müəyyən edən iqtisadi, maddi və mədəni şərtləri vurğulayır [27, s.292].

Postkolonial, koloniyaların Avropa müstəmləkəçiliyindən azad olduqları bir dövr üçün istifadə olunan bir termdir. Postkolonializm termini, müstəmləkəçiliyin

tarixçilərin İkinci Dünya Müharibəsindən sonra istifadə etdikləri mədəniyyətlərə və icmalara təsirləri ilə əlaqədardır. Bil Aşcroft (Bill Ashcroft) və başqaları “İmperiya Cavab Yazır” (The Empire Writes Backthat) kitabında yazır ki, bu gün dünyada yaşayan insanların üçdə birindən çoxu həyatlarını müstəmləkəçilik təcrübəsi ilə formalaşdırdı [48, s.999]. Siyasi bir dəyişiklik olsa da, bir çox millət müstəqillik əldə etdi və artıq koloniya olmadı, lakin mədəni və iqtisadi baxımdan bir çox dilemma və böhran ortaya çıxdı, hələ də onların bir çoxu mədəniyyətləri və kimliyi ilə bağlı qarışıqlıq içindədirlər. Milli və etnik kimlik dilemmalarının bir çoxu imperatorluğun dağılmasından sonra daha da çoxalmış və ümumi tarix yenidən təyin olunmuşdur [48, s.999]. Əslində, müstəmləkəçilik təkcə güc nəzarəti deyil, həm də müstəmləkəçilər tərəfindən insanların hələ də bağlandıqları mədəni nəzarətidi. Müstəmləkə edilmiş subyektlərin mədəni kimliyi və yeni müstəqil xalqların ictimai formalaşması uğrunda mübarizəsi, müstəmləkəçilərin mədəniyyəti ilə qarşıdurmaya səbəb olan mədəni çevrilmənin cəhətlərindən biri idi. Bu ölkələrin çoxu iqtisadi və mədəni böhran içində idi. Postkolonial dövrü xarakterizə edən şey müstəmləkə xalqların müstəmləkəçiliyə müqavimət göstərmələri və müstəqilliklərini təsdiqləmək üçün öz milli mənsubiyyətlərini axtarmalarıdır. Bundan əlavə, insanların müxtəlif səbəblərdən öz ölkələrini tərk etmələri və keçmiş koloniyalardan müstəmləkəçi ölkələrə köç mədəni cəhətdən yeni, lakin vətəndaşlarla miqrantlar arasında bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edən hibrid (qarışıq) cəmiyyətlər yaratdı. BilAşcroft (BillAshcroft) və digərləri, bütün müstəmləkəçilik cəmiyyətləri hələ də bu və ya digər şəkildə neo-müstəmləkə hökmranlığının açıq və ya incə formalarına tabedirlər və müstəqillik bu problemi həll etməmişdir deyir [48, s.999]. Etnik qarşıdurma, xüsusilə Afrika və Asiyada müstəmləkələrdə aparılan müstəmləkəçilik siyasəti səbəbindən geridə qalan postkolonial dövrün başqa bir xüsusiyyətidir. Müstəmləkəçilik dövründə etnik qrupların mübarizəsi müstəqillik və ya bərabər hüquqlarının tanınması uğrunda olmuşdur. Koloniyalarda səlahiyyət sahibləri, koloniyalarında etnik olaraq bölünərək heterojen olan cəmiyyətlər yaratdılar. Etnik qruplararası rəqabət, xüsusən keçmiş İngilis koloniyalarında ortaya çıxdı, çünki ingilislər etnik kollektiv hərəkəti asanlaşdıran ənənəvi səfərbərlik

strukturlarını təsirli şəkildə dağıtmadılar [40,s.999]. Üstəlik, müstəmləkələrin yaradılmasının təsiri dekolonizasiyadan sonra da davam etdi, bu fenomen, fərqli mədəniyyətlərdən və etnik qruplardan olan heterojen cəmiyyətin müstəmləkəçi güclər tərəfindən əmək üçün bir araya gətirildiyi Karib icmalarının bir görüntüsüdür. Bu, kariblilərin yerli əhalilərlə eyni mənşədən olmadıqlarını, əslində müstəmləkə ölkələrdən birinə mənsub olduqlarını öyrəndikdə bu vəziyyəti həzm etməmələrinə səbəb oldu. Ümumiyyətlə, müstəmləkəçilikdən sonrakı dövrdə, yeni müstəqil dövlətlərin mədəni, siyasi və psixoloji eyniliyinə nail olmaq uğrunda mübarizənin gərginliyi atmosferi müşahidə edilirdi.

Mədəniyyət və milliyyətçilik kontekstində alimlər milli kimliyin nəyi ifadə etdiyini razılaşdırmaqda çətinlik çəkirlər. Müxtəlif aspektlərdə bu cür fikir ayrılığı bir sıra nəzəriyyələrin ortaya çıxmasına səbəb oldu. Millət anlayışı yeni yaradılan bir məfhumdur: Birinci Dünya Müharibəsi Millətlər Cəmiyyətini, İkinci Dünya Müharibəsi isə Birləşmiş Millətlər Təşkilatını doğurdu. O vaxtdan bəri bu konsepsiya dövlətin yeganə qanuni əsası olaraq bütün dünyada tanındı [34, s.20].

Millətlərin özlərini digər fərqlərdən fərqləndirən insanlardan ibarət olması, dövlətləri milli cəhətdən homojenedir. Bu cür homojenliyə çatmağın ən ifrat üsuluna etnik təmizləmə misal göstərilə bilər. Bu üsula yaxın tarixdə baş verən hadisələrdən Azərbaycanda 1990-cı illərdə ermənilər tərəfindən Azərbaycan xalqına qarşı, eyni zamanda Yuqoslaviyada və Ruandada şahidi olduğumuz etnik təmizləmə siyasətlərini misal göstərə bilərik.

Milli kimliyin müəyyənləşdirilməsində ən böyük maneələrdən biri, eyni coğrafi məkanda yaşayan fərqli etnik qrupların bu əraziləri öz ata-baba yurdu kimi iddia etmələridir. Afrika bu kateqoriyaya aiddir. Milli kimliyin yaradılması və tərbiyəsi çətin və mürəkkəb ola bilər, çünki bu milli dövlətlər arasındakı siyasi sərhədlərin çoxu onları yaradan və Afrikalıların ehtiyacları, mədəniyyəti və adət-ənənələri ilə çox maraqlanmayan Avropa müstəmləkəçilərinin mirasıdır. İnsanlara qarşı bu cür etinasızlıq 53 ölkədə (altı ada daxil olmaqla) 3000 -dən çox etnik qrupu məhdudlaşdırdı. Bundan əlavə, üç dil frankasına (ingilis, fransız və ərəb) əlavə olaraq Afrikada 800 -dən çox dil var. 250 -dən çox fərqli etnik qrupu təmsil edən 154

milyondan çox insanın yaşadığı Nigeriya (2009 -cu ildən etibarən), milli kimlik baxımından Afrikanı sıxışdıran problemlərin əla bir nümunəsini təqdim edir [60, s.2].

Beləliklə, Afrika, eksklüziv milli kimlik məsələsi ilə üzləşir və bu vəziyyət Kot - d'İvuarda olduğu kimi vətəndaş müharibələrinə və insan səfalətinə səbəb ola bilər. Fransız tarixçisi Ernest Renan yazır ki, millətlər əbədi deyil. Onların bir başlanğıcı vardı, bir sonu olacaq. Avropa konfederasiyası, ehtimal ki, həmin qitədəki yerini təmin edəcək [60, s.2].

Mənsubiyyət məsələsi postkolonial dövrdə və ədəbiyyatda ən mübahisəli məsələdir və bu problem bütün postkolonial icmalarda mövcud olduğu üçün ən əhəmiyyətli problemlərdən hesab edilə bilər. Müstəmləkəçilik dövrünün şərtləri və yeni azadlığa qovuşmuş millətlərin və ölkələrin öz mənsubiyyətlərini axtarmaları və formalaşdırmaları zamanı üzləşdikləri vəziyyətlər milli mənsubiyyətlə bağlı bir sıra problemləri üzə çıxardı. Mənsubiyyət məsələsi, təsəvvür edilə biləcəyi kimi, problemə səbəb olan və J.Mörser-in (J.Mercer) iddia etdiyi kimi bir fenomen halına gələn aydın və sabit bir anlayış deyil, mənsubiyyət yalnız böhran vəziyyətində, bir şeyin sabit və tutarlı olduğu güman edildikdə bir problemə çevrilir, şübhə və qeyri-müəyyənlik təcrübəsi ilə yerdəyişmə edir [34, s.23]. İkinci Dünya Müharibəsinin ardınca, müstəmləkə hakimiyyəti altındakı millətlərin dekolonizasiyası və müstəqillik qazanması aktı, ictimai və fərdi kimliklərin yenidən qurulması istiqamətində diqqətəlayiq bir hərəkətə səbəb oldu.

Postkolonial yanaşma və ya postkolonializm, müstəmləkə təsirinin və İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı günümüze qədər mirasının araşdırılması kimi xarakterizə edilə bilər. O, koloniya mirasının ictimai-siyasi, psixoloji və siyasi təsirini araşdırır. Postkolonial yanaşma, öz müqəddəratını təyin etmək uğrunda mübarizə aparanlar üçün son vaxtlar pulsuz olan ictimai təkliflərin araşdırılması ilə də məşğul olur. O, müstəmləkəçilərin bir müddət tərk etdiyi və sıxışdırdığı sosial və siyasi təlimatlarının sınaqması və rədd edilməsini nəzərdən keçirir. Postkolonial yanaşma, müstəmləkəçiliyin sona çatmasından sonra müəyyən edilmiş ədəbi növləri və mədəni baxışları müxtəlif yollarla və strategiyalarla araşdırır. 1970-ci illərin

sonlarında E.Saidin “Şərqsünaslıq” əsəri nəşr olunduqdan sonra postkolonial yanaşma və tədqiqatlar, alternativ fikir və mübahisələrlə, ictimai-siyasi və ədəbi rəy bildirmə dairələrinə maraq göstərdi. Sahələrin fərqliliyi və postkolonial vəziyyətin fərqli vəziyyətləri həm postkolonial yanaşma, həm də tədqiqatlarda müxtəlif cavablar aldı. P.Darbi (P.Darby) və A.J.Paolini, postkolonializm anlayışını inkişaf etməkdə olan ölkələrin mütəxəssisləri və ya Qərbdən olan tədqiqatçılar tərəfindən Qərbin irəliləyişinə istiqamətləndirməkdə mənəvi və güclü mövqeyi tutmaq və ya bərpa etmək kimi xarakterizə edirlər. Postkolonializm hər şeyi əhatə edir və istehzalı bir şəkildə, əvvəllər ədəbiyyat, tarix və sosial yanaşma kimi Qərb akademiylarına aid olan təhsilin aspektlərini “müstəmləkə etmək” və yeniləmək üçün hərəkət edir [32, s.13].

Beləliklə, alimlər fərqli postkolonial sahələrdə nəzəri tətbiqin idarə olunmasına yönəlmiş çoxsaylı perspektivlər tapırlar. Qeyd etmək lazımdır ki, İkinci Dünya Müharibəsindən sonra dağılmadan əvvəl dünyanın 80%-dən çox hissəsini üç əsr ərzində idarə edən müstəmləkə hakimiyyəti idarə edirdi. Postkolonyal nəzəriyyənin inkişafında bir çox mütəxəssis və alim iştirak etdi; C.L.Innes, müstəmləkəçilik sonrası nəzəriyyə formalaşdıran alimlər olaraq dəfələrlə ortaya çıxan dörd müstəsna şəxsiyyətin adını çəkir: Frantz Fanon, Edvard Said, Homi Bhabha və Qayatri Çakravorti Spivak [35, s.14].

Beləliklə, postkolonial nəzəriyyə və tədqiqatlar, mübahisələr daxilində toplanan fərqli dekolonizasiya qruplarını və meyillərini idarə edir. Postkolonial nəzəriyyənin zəmanəti müstəmləkə güclərini yaşamış xalqların perspektivləri və qarşılaşmaları ilə bağlıdır. Robert J.C.Yanq-ın (J.C.Young) iddia etdiyi kimi, postkolonial rəy dünyada hakimiyyətdə olan avtoritar nəzarətə yönəlib [32, s.15]. Beləliklə, postkolonial nəzəriyyə və rəy, müstəmləkəçiliyin nəticələrinə aiddir. Bundan əlavə, postkolonial nəzəriyyə və tədqiqatlar, tanınma məsələsinin əsas dilemmaya çevrildiyi bu dünyada məkan uğrunda mübarizə aparan sosial nizamları və millətləri araşdırır.

Beləliklə, postkolonial nəzəriyyə və tədqiqatların ən mübahisəli və əhəmiyyətli mövzuları şəxsiyyət mövzusuudur. Bu yaxınlarda, azad edilmiş xalqların özünəməxsus

kimliyi uğrunda müstəqillik mübarizələri başlayandan və fərqli mədəni müxtəlifliklərə malik olan ölkələrin məskunlaşanların sayı və konstitusiyası ilə kimlik mövzusu zirvəyə qalxdı. Cons Brokimayer (Jones Brockimeier) və Donal Karbax (Donal Carbaugh), şəxsiyyət anlayışının fərqli nəzəri perspektivlər çeşidində düşünülmüş elmi mövzuların böyük bir hissəsini tutduğunu iddia edirlər. Kimlik mövzusunun yüksəlişi, nəzəriyyədə və ədəbiyyatşünaslıqda diqqətəlayiq bir mövzuya çevrildi və bütün həyat sahəsinə yayıldı. Alimlərin və tənqidçilərin böyük bir hissəsi, J.N.Piters-in (Pieterse) iddia etdiyi kimi, kimlik məsələlərinin mürəkkəbləşməsi müstəmləkə təsiri ilə əlaqələndirdi: müstəmləkəçilik dövründə, imperiya kimlikləri mərkəzdən çıxarıldığı zaman, kimlik mövzusu əsas və nəzərə çarpan bir mövzu halına gəldi [32, s.15]. Nəzəri olaraq, şəxsiyyət ilk növbədə insanın özü və başqası ilə əlaqədə və kimliklər arasındakı boşluğun içərisində qeyri-sabitliyin mövcud olması baxımından müzakirə və tədqiq olunur. Stüart Hol-un (Stuart Hall) qeyd etdiyi kimi, xarakter bir sıra problemlə məkanda müxtəlif danışıqlar arasında qərarlı bir araşdırma olaraq inkişaf edir [32, s.15]. Alimlər daha diqqətəlayiq bir məqsədə çatdılar: müstəmləkəçilikdən sonra yaranan çoxşaxəli keyfiyyətin əsas komponenti rolunu nəzərə alaraq postkolonial kimlik böhranını aydınlaşdırmağa başladılar. B.Aşcroft, G.Qrifis (Griffiths) və H.Tiffin qeyd edirlər ki, şəxsiyyət sorğusu postkoloniya ədəbiyyatının diqqət çəkən bir hissəsi olaraq təsdiqləyir və burada yer və yerdəyişməni idarə edir [32, s.16]. Beləliklə, alimlər bu əhəmiyyətli məsələ ilə bağlı mübahisələri yoxlamaq və araşdırmaq, izah etmək və təqdim etməklə maraqlandılar.

Nəzəriyyəçilərin postkolonial dövrdə şəxsiyyətin formalaşması və böhranı ilə bağlı mübahisələrinə gəlinə, fərqli təhlillər və mübahisələr var, ancaq sakit bir razılıqla, dilemmanın mövcudluğu və mürəkkəbliyi müstəmləkəçiliyin başlıca və açıq nəticələrini təşkil edir.

Mənsubiyyət/kimlik anlayışı maddi və ya görünən bir şey deyil: ona toxunmaq, qoxlamaq, dadına baxmaq və ya görmək mümkün olmur. Yenə də bir çoxları onun varlığının bu gün o qədər yayıldığını iddia edirlər ki, demək olar ki, hər şey mənsubiyyət məsələsinə çevrilib. Televiziya, radio və qəzetlər bizi çoxsaylı

mədəniyyətlərin və ya etnik qrupların kimliklərinin necə təhdid edildiyi haqqında gündəlik olaraq məlumatlandırır. Milli kimliyimizin ya mühacir axınlarından və ya mədəni və ya əxlaqi cəhətdən aşağı olan digərlərinin çirkləndirici təsirlərindən necə qorunması lazım olduğunu açıq-aşkar və ya üstüörtülü şəkildə eşidirik. Qərb, İmperialistlər, Müsəlman fundamentalistlər, Amerikalılar, mədəniyyətsiz barbarlar, AB bürokratları, terrorçular, asiyalılar, afrikalılar, romantik yazarlar və ziyalılar və s. mədəni kimliklərimizi kəşf etməyimizi və onlara cavab verməyimizi tələb edirlər. Çoxsaylı araşdırmaların və nəşrlərin göstərdiyi kimi, mənsubiyyət populyar, aktivist və müasir akademik diskursda dominant bir deyim halına gəlmişdir [40, s.13].

Ümumiyyətlə, sosial elm adamları və xüsusən sosioloqlar, sosial dəyişikliklərin mahiyyətini, fərd və qrup davranışlarını və ya gözlənilməz sosial hadisələrin nəticələrini şərh etmək və izah etmək üçün çox vaxt öz sahələri xaricində mənalı və ümumiləşdirilə bilən kateqoriyalar axtarmağa can atırlar. Bəzən bu anlayışlar incəsənətdə (yəni Lyotard-ın *Post modern-i*), ədəbiyyatda (Qofman-ın *Çərçivələr*, *Tamaşalar* və ya *Teatr* dramaturgik sosiologiyası), teologiyada (Veber-in *Xarizmatik hakimiyyət-i*) və ya memarlıqda (Mumford nekropolu) [32, s.14] öz əksini tapır. Ancaq ümumiləşmənin ən dərin və aydın kateqoriyalarına təbii və ya texniki elmlərdə rast gəlinir. Kimlik anlayışı və dolayısı ilə törəmə, etnik və milli kimliklərin də mənşəyi ictimai elmlərin – daha doğrusu riyaziyyat, məntiq və analitik fəlsəfənin xaricindədir. Bu riyazi termin neo-Freud psixanalizi, psixologiya və psixiatriya vasitəsi ilə sosioloji diskursuna daxil oldu [40, s.14].

R.Brubaker və F.Kuper (Cooper) bu yaxınlarda sosial elmlərdə və humanitar elmlərdə kimlik anlayışının istifadə edilməsinin beş dominant yolunu müəyyən edərək bu konseptual kakofoniyaya (qarışıqlığa) bir az da nizam gətirməyə çalışdılar:

- a) sosial fəaliyyətin qeyri-instrumental formaları kimi kimlik anlayışı;
- b) qrup eyniliyinin kollektiv fenomeni kimi kimlik anlayışı;
- c) özünüdərkinin dərin və təməl formaları kimi kimlik anlayışı;
- d) sosial fəaliyyətin interaktiv, prosesli, şərti məhsulları kimi kimlik anlayışı; və

e) mənlilik anlayışının dəyişkən, qeyri-sabit və parçalanmış üsulları kimi kimlik anlayışı [40, s.16].

Bu beş şəxsiyyət anlayışının güclüdən zəifə qədər dəyişdiyini iddia edirlər. İlk iki anlayış terminin sağlam düşüncəli, sərt istifadəsi ilə işləyərkən, qalan üçü, çox vaxt sosial konstruktivist yanaşmalarda (xüsusən mədəniyyətşünaslıqda, antropologiyada və sosiologiyada) çox yumşaq, çevik və şərti kimlik anlayışları ilə işləyir. Ancaq aydın fərqlərə baxmayaraq, bütün bu şəxsiyyət anlayışlarının riyazi-məntiqi və fəlsəfi mənşələrində möhkəm bir təməli var. Beləliklə, şəxsiyyətin sosial fəaliyyətin qeyri-instrumental formaları və sosial hərəkətin interaktiv, prosesli, şərti məhsulları olaraq istifadə edilməsi, riyazi-məntiqi təsnifatımızda nisbi sıfır olmayan fərqə, qrup eyniliyinin kollektiv fenomeninə aiddir, dərin və təməl mənlilik formaları və mənliliyində dalğalanan və parçalanmış rejimləri hərfi və ya məcazi mənada mütləq sıfır fərqinə istinad edir [40, s.17].

Kimlik anlayışını ictimai və siyasi fəaliyyətlə əlaqələndirmək kənardan bir qrup və ya kateqoriya təyin etmək deməkdir. Kimlik anlayışının istifadəsi ilə bağlı üç vacib problem var. Birincisi, bütün qeyri-instrumental motivasiya və hərəkətlərin kimliyə əsaslanaraq təsnif edilməsinin açıq bir səbəbi yoxdur. M. Veberdən və başqalarından öyrənə bildiyimiz kimi, sosial hərəkət müxtəlif motivlərdən qaynaqlana bilər: əsasən rəasional (instrumental və ya rəasional dəyər), ənənəvi, vərdeşli, emosional və s [40, s.18]. Burada kimlik ifadəsinin istifadəsi son dərəcə əks nəticə verir, çünki bütün bu fərqli hərəkət formaları arasında fərq qoymadan çox az şey izah edir. Baş verən motiv və ya hərəkətin dəqiq növünü təyin etmək və beləliklə izah vermək əvəzinə, şapkadən bir dovşan çıxarmaq kimi şəxsiyyət sözünü yaratmaqla bütün izah prosesini ört-basdır edir.

İkincisi, hər hansı bir sosial hərəkətin kimlikdə əsas kimi xarakterizə edilməsinin heç bir aydın səbəbi yoxdur. Daha az qeyri-müəyyən anlayışlardan istifadə etməklə və kimlik anlayışına heç bir istinad etmədən müxtəlif ictimai və siyasi hərəkət formalarını açıq şəkildə izah etmək olar. Milliyyətçiliyin artıq ideologiyaya deyil, sosioloji və ya psixoloji cəhətdən daha az narahatlıq gətirən kateqoriyalara, məsələn, qrup üzvlüyü, özünü dərk etmə, özünü və ya qrup qavrayışı, ortaqlıq hissi,

paylaşılan dəyərlər, duyğular və ya status iyerarxiyasına müraciət etdiyini iddia etmək olar [40, s.19].

Üçüncüsü, fərdləri qruplar yaratmağa sövq edən gücün kimliklanlayış olduğuuna dair heç bir empirik sübut yoxdur. Kimlik, dəyərə əsaslanan bir hərəkət forması olaraq başa düşülürsə, dəyərlərin intensivliyini ölçmək üçün çox az etibarlı empirik vasitəyə malikdir. M.Hektr (Hechter), empirik işi əsasında iddia etdiyi kimi, dəyərlər davranışlar əsasında asanlıqla təsbit edilə bilməz ... ümumiyyətlə, bu cür davranışların sanksiya qorxusundan (...), ya da birbaşa dərin mənimsənilən dəyər öhdəliklərindən qaynaqlandığını bilmirik. Çünki hər iki mexanizm eyni nəticəni verdiyindən, adi halda hansının məsuliyyət daşdığını söyləmək mümkün deyil [40, s.19].

Kimliyin qrup eyniliyinə, təməl mənlük formalarına və dəyişkən mənlüyün formalarına aid istifadəsi, bir qrupun və ya kateqoriyanın daxildən xaricə təyin edilməsi deməkdir. Burada istifadə edilən strategiya, xarici əlaqədən qaynaqlanmayan qeyd-şərtsiz təbiətinə istinad edərək kimliyin hərfi və ya məcazi mənadada anlaşılmasıdır. Bu, güclü qrup üzvlüyü anlayışları ilə işləyən vəcinsiyyət, mədəni, etnik, milli və digər kimliklər haqqında yazan müəlliflərin əsərlərində daha aydın görünür. Məsələn, H.Isaak (İsaacs) və A.Smis (Smith) mədəni, etnik və milli kimlik haqqında çox güclü və qəti anlayışlarla fəaliyyət göstərirlər. H.Isaak-ın konseptual çərçivəsi qrup eyniliyivə özlüyün təməl formaları ilə əlaqəni özündə cəmləşdirsə də, A.Smisin nəzəriyyəsi hər üç şəxsiyyət anlayışı ilə işləyir (qrup eyniliyi, özlüyün təməl formaları və özünü dəyişən rejimlər kimi).

Azərbaycanlı uşaq, eləcə də gənclərin milli mənsubiyyətinin sosial-psixoloji cəhətdən tədqiqini həyata keçirmiş Rəna Qədirovanın tədqiqat işində təqdim etdiyi iki fikiri diqqətəlayiqdir. Birinci fikirdə deyilir ki, Azərbaycan xalqının mənsubiyyətinin inkişafına nəzər yetirmək məqsədilə ilk olaraq milliyətçiliyin yaranması, dövlət quruculuğu məsələləri ilə əlaqədar olan milli mənsubiyyətin nəzəri əsasları öyrənilməlidir [2,s.4]. Müəllif burada milli mənsubiyyət anlayışını milli dövlət quruculuğu anlayışı ilə əlaqələndirir ki, bu da təsadüfi deyildir. O, fikrinin davamında yazır ki, xalqlar tarix boyu suverenliyini və milli mənsubiyyətini əldə

etmək üçün mühüm psixoloji stres və travmalar yaşamışdır. Azərbaycan da tariximizə qanlı hərflərlə yazılmış 20 Yanvar faciəsində sovet qoşunları tərəfindən törədilmiş qırğınlardan sonra özünün sovet identikliyi bir daha nəzərdən keçirmiş və yeni mənlilik şüurunu qazanmışdır.

Azərbaycanın bugünə qədər keçdiyi inkişaf yoluna qısaca nəzər saldıığımız zaman görürük ki, azərbaycanlı adı altında, multikultural vətəndaş cəmiyyəti, vətənpərvərlik, sosial demokratik qaydalara sadiqlik anlayışları birləşir. Keçmiş zamanlardan Azərbaycanda məskunlaşaraq yaşayan etnik qrup və xalqların bir-birləri ilə qarşılıqlı iqtisadi-ticarət əlaqələri onlar arasındakı ilk ortaq dəyərlərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Daha sonralar xarici işğalçı qüvvələrə qarşı ayrılıqda müqavimət göstərməyin mümkün olmadığını başa düşən bu xalqlar daha sıx birləşmiş və yeni ortaq dəyərlər formalaşdırmış, beləliklə vahid, güclü bir millət kimi mövcud olmuşlar. 1918-ci ildə Azərbaycanda şərqdəki ilk Demokratik Respublikanın yaradılması ölkəmizdə insan hüquqlarına, demokratik dəyərlərə və qanunun aliliyinə verilən əhəmiyyəti göstərir. Həmin dövrdə hazırlanmış “İstiqlal bəyannaməsi”ndəki “hər kəsə hürriyyət!” ifadəsi sadəcə bir şüar deyil, insan azadlığına münasibətin əksi idi.

Burada bir nüansı da qeyd edilməlidir ki, Amerika Birləşmiş Ştatları dini, linqvistik, etnik, irqi baxımdan vahid Amerika mənsubiyyətini “əritmə qazanı” (meltingpot) olaraq adlandırırdı, lakin son zamanlarda multikultural cəmiyyətə inteqrasiya prosesi keçən Amerika cəmiyyəti artıq “salad kasası” (salad bowl) adlandırılır. Azərbaycan isə özünün multikultural cəmiyyətli rəngarəngliyini qoruyub saxlayır və bundan qürur hissi keçirir. Beləliklə, ölkəmiz müxtəlif millətlərin nümayəndələrinin milli identikliyi və vətəndaş cəmiyyətini təmin edir.

Vətəndaşlıq kimliyi yalnız hüquqi statusdan deyil, mahiyyətə sosial və iqtisadi mənbələrə çıxışdan asılıdır. Beləliklə, vətəndaşlıq kimliyi, mənsubiyyət və həmrəylik hissi mütləq cəmiyyətdə resursların qeyri-bərabər paylanması problemi ilə bağlıdır. Müasir universal vətəndaşlıq anlayışı, xüsusilə həddindən artıq bərabərsizlik və yoxsulluqla birləşdirildikdə, bəzi qrupları və fərdləri istisna etməyə meyillidir. Vətəndaş təhsili, bir səlahiyyət vermə cihazı olaraq, yalnız xaric edilmənin bu

təsirinə qarşı çıxma bilməz, həm də daha əhatəli və təsirli bir vətəndaşlıq anlayışına doğru vətəndaşlıq quruculuğuna töhfə verə bilər.

Əsas səviyyədə, psixoloji vətəndaşlıq, vətəndaş olmağın subyektiv hissi olaraq təyin edilə bilər. Yəni, vətəndaş statusunu yalnız xarici və obyektiv bir təsbit kimi görmək istəmir, həm də bu statusun hüquqlar, mənfəətlər və məsuliyyətlər baxımından nə ehtiva etdiyini də bilmək istəyir. Bununla belə, çox vaxt belə subyektiv vətəndaşlığın kimlik hissi ilə bərabər getdiyi güman edilir. Məsələn, D.Kostakopulu (Kostakopoulou), vətəndaşlığı tətbiq edilə bilən hüquq və öhdəliklərin, faydaların və qaynaqların, iştirak təcrübələrinin və şəxsiyyət axını hissini olduğu bir siyasi cəmiyyətin bərabərhüquqlu üzvlüyü olaraq təyin edir [35, s.1]. Belə təriflər, kimlik anlayışını (psixoloji) vətəndaşlıq əlaqəsi olaraq qəbul edir. Buna baxmayaraq, psixoloji vətəndaşlıq və mənsubiyyət arasında zəruri bir əlaqənin arqumenti potensial bir tənqidlə üzləşməlidir. Həqiqətən də bir çətinlik, bu cür əlaqələrin bəzən vətəndaşların özləri tərəfindən açıq şəkildə rədd edilə bilməsidir. Məsələn, İngiltərədəki milli kimliklərlə bağlı araşdırmalarında, Abell, Condor və Stevenson İngiltərə və Şotlandiyada bir çox insanın milliyət, vətəndaşlıq və ya vətəndaş cəmiyyətinin sosial kimlik quruluşlarından çəkdiyini qeyd edirlər. Şotlandiyada, İngiltərədəki Birliyi dəstəkləyən insanlar, İngilis vətəndaşlığına olan siyasi bağlılıqlarını subyektiv kimlikləri ilə əlaqədar suallardan ayırırlar, İngiltərədə isə bir çoxları ortaq və ya fərqli bir mənsubiyyətə və ya xarakterə işarə etməkdən çəkinirlər [37, s.207].

Vətəndaş kimliyi anlayışı tədricən milli kimlik anlayışına keçid edir. Vahid bir cəmiyyətdə yaşayan, eyni məqsədə xidmət edən insanlar tədricən ortaq dəyərlərə sahib olur və onların həyata keçirdiyi işlər təkcə ayrı-ayrı şəxslərin deyil, bütöv cəmiyyətin mənafeyinə xidmət edir. Beləliklə, milli kimlik formalaşır.

Ümumiyyətlə, aparılan araşdırmalardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, müstəmləkəçilikdən çıxmış dövlətlərdə tədricən öz identikliyinə müəyyənləşdirmək problemi yaranmış, hətta bəzən bu məsələ müəyyən ərazilərdə etnik, dini, irqi və s. baxımdan faciələrə, genosidlərə səbəb olmuşdur və günümüzdə də hələ də bu cür

problemlərə rast gəlinir. Lakin qloballaşma və multikultural cəmiyyətlərin yaranması bu problemə müəyyən qədər həll gətirə bilər.

1.2. Postkolonial ədəbiyyatın tədqiqi

Postkolonializm ifadəsi, əksər müstəmləkə ölkələri müstəqillik əldə etdikdən sonra, müasir dövrdə irq, etnik, mədəniyyət və insan kimliyinin nümayişi üçün geniş şəkildə istifadə olunur. Bu, müstəmləkəçilik dövründən 21-ci əsrə qədər davam etmiş imperializmlə bağlıdır. İmperializm sözü, güc, səlahiyyət, əmr, hökmranlıq, səltənət və imperiya daxil olmaqla bir çox mənaya malik olan Latın mənşəli imperiumun sözündəndir [33, s.137]. İmperializm, müstəmləkəçiliklə müstəmləkə arasında bir çox qarşılıqlı əlaqəni təsvir edir. Dünyanın əksəriyyəti uzun müddət Avropa ölkələrinin nəzarətində olmuşdur. Xüsusilə Britaniya İmperiyası yer üzündəki bütün ərazinin dördü birindən çoxunu təşkil edirdi: hər dörd nəfərdən biri Kraliça Viktoriyanın subyekti idi [64, s.537]. Müstəqillikdən sonra Hindistan, ŞriLanka, Nigeriya, Seneqal və Avstraliya kimi ölkələrdə Postkolonial ədəbiyyat adlanan ədəbiyyat və incəsənət yaranmışdır. Edvard Səidin görkəmli “Şərqsünaslıq” kitabı, “Postkolonial Araşdırmalar” adı altında Şərq mədəniyyətinin Qərb təmsilçiliyinin qiymətləndirilməsi üçün yazılmışdır. Kanada və Avstraliya, Britaniya Millətlər Birliyinə daxil olduqları üçün çox vaxt məskunlaşan ölkələr olaraq qəbul edilir. S.Rüşdi, Ç.Açebe, F.Fanon, D.Valkot, J.M.Koetzi, J.Kincaid, I.Illende və E.Boland kimi bir çox məşhur postkolonial yazıçıların adını çəkmək olar. Onların ədəbi əsərlərinin çoxu müstəmləkəçi ilə müstəmləkəçilər arasında əlaqələri təmsil edirdi, məsələn, “*Midnight Children*”(Gecə yarısı Uşaqları), “*The Waiting for the Barbarians*” (Barbarları Gözləmək), “*Disgrace*”(Rüsvayçılıq) və “*English Patient*” (İngilis Xəstəsi) və s.

17-ci əsrdə İngiltərə Afrikadan olan kölələr və Hindistanda bazar inkişafı ilə birlikdə Şimali Amerika, Kanada və Karib adalarının bir çox hissəsinə nəzarəti ələ aldı. Buna baxmayaraq, İngiltərə, imperialist genişlənməsini mənəvi bir məsuliyyət olaraq görür və Hindistan, Afrika və Çin kimi ölkələrə daha çox nəzarət edirdi.

Məşhur bir İngilis yazıçısı J.R.Kipling, bu məsuliyyəti, özünü idarə edə bilməyən insanları sivilizasiya etmək üçün *ağ adamın yükü* adlandırdı. Hindistan, Pakistan, İrlandiya, Keniya, Nigeriya və sair kimi bir çox koloniya ölkələri, müstəmləkəçilik dövründə və sonra öz təcrübələrini əks etdirən bir növ ədəbiyyat yazmağa başladılar. Frantz Fanon, “The Wretched of the Earth” (Yerin bədbəxtləri) adlı məşhur kitabında gələcək müstəmləkəçilik nəzəriyyələrinin əsas nəzəri təməlini qoydu. O, “Black Skin, White Masks”(Qara Dəri, Ağ Maskalar) kitabında şəxsi təcrübələrindən istifadə edərək həm müstəmləkəçi, həm də müstəmləkədə olan xalqlara emosional zərər verərkən, müstəmləkəçi ilə müstəmləkə arasında əlaqəni psixoloji baxımdan göstərdi. Əsəri E.Səidin Şərqsünaslıq əsərinin sələfi hesab etmək olar.

E.Səidin “Şərqsünaslıq” əsəri Qərbin Şərqi təmsil etməsini irrasional, qərb əleyhinə, ibtidai və qərəzli yanaşma kimi tənqid edir. E.Səidə görə, şərqsünaslıq, müstəmləkəçilərin öz subyektlərini daha yaxşı idarə etmək üçün onları tanımaq istəyindən doğan bir ideologiyadır. E.Səid iddia edir ki, Ərəb Şərqi dünyası haqqında yazmaq bir millətin səlahiyyəti ilə yazmaqdır, mütləq güclə dəstəklənən mütləq həqiqətin mübahisəsiz əminliyi ilə yazmaqdır [47, s.217].

Yazıları cinsiyyət, postkolonializmdən sonra etnik mənsubiyyətlərin kəsişməsinə həsr olunmuş başqa bir postkolonial nəzəriyyəçi Qayatri Çakravorti Spivak, postkolonial tənqidçi kimi fəaliyyət göstərirdi. Homi Bhabha, mədəniyyət fərqliliyi anlayışını dil metaforası ilə izah edir [32, s.124]. Homi Bhabhanın nəzəriyyəsi və irəli sürdüyü “*Hibridlik*” və “*Ambivalence*” anlayışlarının tənqidi aparılır, milli və mədəni kimlik anlayışlarının tədqiqi üçün fikirləri araşdırılır. O, məşhur “*Nation and Narration*” (Millət və Nağıl) və “*The Location of Culture*” (Mədəniyyətin Yeri) kitablarında J.D.Morrison, N.Gordimerin əsərlərində dominant ictimai formasiyaların yaratdığı “məkanları” araşdırmaq üçün psixanaliz və semiotikadan istifadə etmişdir.

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, postkolonial ədəbiyyatın ən görkəmli müəlliflərindən bəziləri Çinua Açebe, J.M.Koetzi, Franz Fanon, Mişel Ondaatye, Salman Rüşdi, Li-YanqLi, Derek Valkot və Jamayka Kincaid, Qayatri Çakravorti Spivak və s.-dir. Bu adlardan dördü postkolonial nəzəriyyəni formalaşdıran

mütəfəkkirlər kimi təkrar-təkrar görünür: Frantz Fanon, Edvard Said, Homi Bhabha və Qayatri Çakravorti Spivak. Bütün bu yazıçıların fərqli ölkələri, millətləri və sosial məşəlləri olsa da, hamısı, əlbəttə ki, postkolonial ədəbiyyat etikətinə girəcək gözəl ədəbiyyat əsərləri istehsal etməkdə öz fərqlərini yarada bilmişdir. Nigeriyadan olan Çinua Açebe, “Things Fall Apart” adlı ilk romanı ilə insanlar arasındakı gərginliyi və yerli İqbo icması ilə xristian müstəmləkəçilərin münasibətlərini təsvir edir. Bu romanda Okonkvo obrazı Xristianlıqdan və İngilislərin nəzarətindən gələn dəyişiklikləri başa düşmək və öhdəsindən gəlmək üçün mübarizə aparır. Onun romanı uydurma Qərbi Afrika kəndində müstəqillikdən sonra baş verən müxtəlif vəziyyətləri araşdırır. Açebe, İngilis irsinin ölkəni birləşdirmə ehtimalının necə zəiflətdiyini romanları ilə izah etdi. O, otuz ildən çox bir müddətdə, Nigeriya və Amerikanın bir çox universitetlərində çalışmışdır. Bədii yazılarına əlavə olaraq, “Ev və Sürgün” adı altında bir neçə qeyri-bədii esse toplusu yazmışdır. Ç.Açebe, 2007 -ci ildə aparteid yazarı olan J.M.Koetzi kimi ədəbi xidmətlərinə görə “Man Booker” Beynəlxalq Mükafatını almışdır.

J.M.Koetzi, aparteid üçün Cənubi Afrikada yaşayan ağ bir yazıçı olaraq güclü anti-imperialist münasibətlər inkişaf etdirdi. Romanlarının əksəriyyətində Afrikalı həmyerlilərindən öz yadlığını göstərdi. Cənubi Afrikalı yazıçı və Booker Mükafatı laureatı J.M.Koetzi, sonrakı dövrdə Cənubi Afrikadakı cinayət, intiqam, torpaq hüquqları və irqi ədalət mövzularını araşdırır. David Lurie obrazı ilə sıx əlaqəli olan romanın süjeti əsərdəki cinsi istismar sujetinə görə rədd edildi. J.M.Koetzi, “Disgrace” əsərinə görə ikinci “Booker” mükafatını aldı. O, çox sayda mükafat alsa da, ən yüksək mükafatı 2003-cü ildə ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatıdır. K.Mişel-in “Həyat və Zaman” romanı bağban olan K.Mişel-ə CapeTownda mükafat qazandıran bir romandır. Onun romanları alleqorikdir və insan intiqamının əbədi təbiətini vurğulayır.

Postkolonial ədəbiyyatda başqa bir görkəmli yazıçı, kolonizasiyanın və irqçiliyin qaradərililərə emosional təsirləri ilə maraqlanan Frantz Fanon, 1961-ci ildə ən məşhur “Yerin bədbəxtləri” əsərini yazdı və müstəmləkə gücünün aparıcı tənqidçisi oldu və aqressiv inqilaba təsir etdi. Üstəlik, Homi Bhabha Jan Pol Sartre və

Edvard Said kimi bir çox mütəfəkkirlərə əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Edvard Said özü haqqında qeyd etmişdir ki o, avropalılardan gücünü artırmaq və yerli əhalinin sahib ola biləcəklərini iddia edən biləcəkləri məlumatları istisna etmək və ya rədd etmək üçün biliklərin Avropalılar tərəfindən idarə edilməsi və sahib olması üsulları ilə maraqlanır [35, s.9].

Mişel Ondaatye, roman yazarı, tənqidçi, ŞriLankada doğulmuş və anası ilə birlikdə Londona köçmüşdür. İkinci Dünya Müharibəsinin son günlərində müxtəlif millətlərdən olan personajların qarşılıqlı əlaqələrini əks etdirən “İngilis Xəstəsi” adlı, Booker Mükafatlı romanı ilə daha çox tanınır. Əlavə olaraq Mişel Ondaatyenin “İngilis Xəstəsi”, şüurda meydana gələn milli və fərdi kimlik arasındakı kəsişmələr kimi bir çox postkolonial mövzunu araşdırır. Əsər Florensiyadakı bir bağ evində canlandırılır və bir otaqda ölənlər ağır yanıq xəsarətli bir İngilis xəstəsi də daxil olmaqla müxtəlif ölkələrdən olan bir gənc qadının və üç kişinin həyatını təsvir edir.

Salman Rüşdi, uşaqlıqdan yazıçı olmaq istəyən Hindistanlı postkolonial yazıçıdır. Onun ən uğurlu və Booker Mükafatını qazanan romanı, beynəlxalq şöhrət qazanan “Gecə yarısı uşaqları” romanıdır. Salman Rüşdi 1910-dan 1976-a qədər Hindistan tarixini eskiz edərək, tarixlə bağlı şəxsi təcrübələri toxudu. Onun “Şeytani ayələr”-ibütun dünyada müsəlmanların etirazına səbəb oldu və küfr adlandırılaraq qadağan edildi. Yazıçı, “Şeytani ayələr” romanına görə “fətva” adı ilə çətinliklərlə üzləşmək məcburiyyətində qaldı. Salman Rüşdinin ən məşhur romanı “Gecə yarısı uşaqları” şəxsi hadisələri Hindistan tarixinə bağlayır. Romandakı dastançı Saleem Sinaydır. Müəllif, Hindu hekayələrini izah edən Sehrli Realizm kimi bir çox üslubdan istifadə etdi. S.Rüşdi əksər yazılarında tarixin, dinin, mədəniyyətin və şəxsiyyətin kəsişməsini araşdırır.

Postkolonial ədəbiyyatda kişi yazıçılarla eyni dərəcədə, Yamayka Kincaid, Qayatri Çakravorti Spivak kimi daha çox töhfə verən qadın yazıçı və tənqidçilərdə vardır. Jamayka Kincaid-in İngiltərənin Antiqua koloniyasında yaşadığı şəxsi təcrübəsindən istifadə edərək qələmə aldığı məşhur “Small Place” romanı olduqca dəyərli postkolonial diskurslardan biridir. J.Kincaid, İngilislərin müstəmləkəçilik yollarına hörmətsizliyini ifadə edir. Bu romanda yerli əhalini ingilislərə çevirməyə

çalışan İngilis Təhsil Sisteminə diqqət yetirilir. Daha sonra qeyd edir ki, yerli xalqlar ən pis mədəniyyətləri qəbul etməyi sevirilər və ən yaxşısına fikir vermirlər. O, əsasən patriarxiya və müstəmləkəçiliyin qadınlara təsirinə əlavə olaraq qadınların digər qadınlarla yaşadıkları çətinlikləri yazmışdır. Başqa bir qadın yazıçı və postkolonial ədəbiyyat nəzəriyyəsinin görkəmli nəzəriyyəçilərindən biri, “Derrida's Grammatology” əsərini ön sözlə birlikdə ingilis dilinə tərcümə edən Qayatri Çakravorti Spivakdır. O, postkolonial ədəbiyyatla bağlı tənqidi fikirləri ilə bağlı çoxsaylı müsahibələr vermişdir.

Postkolonial ədəbiyyatdakı Nququva Tionqo, Edvic Dantikat, Lesli Marmon Silko, Li-Yanq Le də daxil olmaqla bəzi yazarlar da bu dövrün digər yazarları kimi əhəmiyyətli yerə sahibdir. Nquqinin “Zehni dekolonizasiya etmək” əsəri bir növ çoxjanrlıdır və xalqının müxtəlif ənənələrini təsvir edir. O, həmçinin İngilis təhsil sisteminin yerli mədəniyyəti və Gikuyu dilini necə məhv etməyə çalışdığını da təqdim edir. Silko “Mərasim” romanında Laguna Pueblo haqqında müxtəlif ənənələri və mifləri və ağ mədəniyyətin yerli mədəniyyətə təsirini qeyd edir. O, yerli Amerikalıların postkolonial diskursda xüsusi bir mövqe tutduqlarını da göstərir.

Haitili başqa bir romançı Edvik Dantikat, “Nəfəs, Gözlər, Yaddaş” romanının müəllifidir. Onun romanı miqrasiya, cinsiyyət və tarix kimi bir çox mövzunu təqdim edir, çünki bunlar ən çox yayılmış postkolonial mövzulardır. Bu romanda baş qəhrəman Sofi Nyu Yorka, Bruklinə çatdıqdan sonra Amerika adətlərinə uyğunlaşmaq üçün Fransız, İngilis kimi onların mədəniyyətlərini və dillərini mənimsəyərək bir şəxsiyyət əldə etmək üçün mübarizə aparır. Dantikat postkolonial ədəbiyyatın aparıcı qadın səsi olur.

Postkolonial ədəbiyyatın mədəni hökmranlıq və irqçilik, şəxsiyyət axtarışı, irqi ayrı-seçkilik, bərabərsizlik, hibridlik kimi bir çox ümumi motivləri və mövzuları var. Postkolonial yazıçıların əksəriyyəti həm müstəmləkəçi, həm də müstəmləkə ilə əlaqəli bir çox tematik anlayışı əks və nümayiş etdirdi. Ağ Avropalılar, müstəmləkələrdən üstün olduqlarını düşündükləri üçün irqi ayrı-seçkiliyə daim diqqət yetirilirdi. Aparteidin milli qanunlara daxil olması Cənubi Afrikada ən aydın şəkildə ortaya çıxdı. Belə qanunlar arasında “Qrup Sahələri Qanunu”, “Qarışıq Evliliklərin Qadağan

Edilməsi Qanunu”, “Əxlaqsızlıq Aktı”, “Əhalinin Qeydiyyatı Qanunu”, “Bantu Səlahiyyətliyə Qanunu” və “Keçidlərin və Koordinasiyanın ləğvi Qanunu”nünümü kimi göstərilə bilər. Bu qanunların hər biri Ağdərillər tərəfindən müstəmləkə halına salınmış ərazilərdə məhdudlaşdırıcı xarakter daşıyırdı və ayrı-seçkiliyi tətbiq edirdi. Yazarlardan həm Nadine Qordimer, həm də J.M.Koetzi öz ədəbi əsərlərində aparətidin Cənubi Afrikanı emosional, mənəvi və iqtisadi və başqa bir çox cəhətdən necə məhv etdiyini göstərdilər. Postkolonial kontekstdə dil, müstəmləkə edilmiş insanların nəzarətində və tabeçiliyində həlledici rol oynadı. Müstəmləkəçilər nəzarət etmək üçün müstəmləkələrində əsasən öz dillərini tətbiq etdilər. Beləliklə, postkolonial yazıçıların əksəriyyəti, yerli dilin zorakılıqla digər dillə qarışdırılması, nəticədə müstəmləkə edilmiş zehnin pozulmuş təbiətini vurğulayan hibrid problemləri bir çox cəhətdən təsvir edirlər.

Postkolonial ədəbiyyatla bağlı nəzəriyyə və anlayışlar baxımından müxtəlif fikirlərvar. Postkolonial nəzəriyyəçilər həm müstəmləkəçilik mətnlərini, həm də müstəmləkəçilikdən sonra yazılmış ədəbiyyatı araşdırırlar. Edvard Said, Qayatri Çakravorti Spivak, Frantz Fanon, Homi Bhabha və başqaları müstəmləkəçiliyi təbliğ edən görkəmli nəzəriyyəçilərdən bəziləridir. Bu nəzəriyyəçilər postkolonial ədəbiyyatı tarix, siyasət, fəlsəfə və ədəbi ənənələr kimi bir çox sahələrlə əlaqələndirdilər və onun (postkolonial ədəbiyyatın) bugünkü cəmiyyətdəki əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Əksər hallarda bu postkolonial nəzəriyyəçilər postkolonial ölkələrdəndir, məsələn, Fələstindən Edvard Said, Hindistandan Qayatri Çakravorti Spivak və Fransız koloniyasından Fanon Martinik və başqaları. Müstəmləkə ölkələri müstəmləkəçilik təcrübələrini və müstəqilliyin fərdlərə və onların millətlərinə gətirdiyi bir çox dəyişiklikləri yazmağa və təsvir etməyə başladılar. Bəzi kinorejissorlar da filmlərində müstəmləkə və postkolonial çətinlikləri təsvir etməyə çalışdılar.

Fransada gənc bir psixiatriya tələbəsi olan Frantz Fanon, izdihamlı bir qatarda bir uşaq tərəfindən fərqiyyə varıldığı bir hadisəni xatırladır və kitabında bu barədə yazır:

- *Bax, zənci!*

Dairə bir az da sıxılırdı. Əyləndiyimi gizlətmədim.

- Ana, zənciyə bax! Qorxuram!

Qorxdu! Qorxdu! İndi məndən qorxmağa başladılar. Göz yaşlarımı gülüşə çevirmək qərarına gəldim, amma gülüş qeyri-mümkün oldu. Sonra, müxtəlif nöqtələrdə hücumə məruz qalan cisim sxem dağıldı, yerini irqi epidermal bir sxem aldı. Qatarda artıq üçüncü şəxsə bədənimi bilməkdən yox, üçqat bir insan olmaqdan söhbət gədirdi. Qatarda mənə bir yox, iki, üç yer verdilər. O gün məni amansızcasına təqsirləndirən ağ adam və digərləri məni özlərindən ayırdılar və mən özümü bir obyekt kimi hesab etdim...[65, s.17]

Bu hadisə, F.Fanonun 1952 -ci ildə çıxan “Qara Dəri, Ağ Maskalar” adlı ilk böyük kitabında xatırlanır. Əsər əslində nəşr üçün deyil, F.Fanonun Lyon Universitetində psixiatr olmaq üçün akademik dissertasiya olaraq təqdim edilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdu. Tibb fakültəsindəki elmi rəhbəri tezisi rədd etdi və F.Fanonu tibb orqanları üçün daha məqbul olan ikinci bir əsər yazmağa məcbur etdi. Bu tezis elmi yazı olmaması, F.Fanonun tərcümeyi-halı kimi yazılması səbəbindən onun elmi rəhbər tərəfindən qəbul edilməməsi təəccüblü deyil. Lakin bu əsər sonralar postkolonializmin ən təsirli və mühüm əsərlərindən biri oldu. Əsər digər baxımdan da qeyri-ənənəvi idi. İrçiliyin təsirlərini təhlil edərkən, F.Fanon, tibbi müdaxilə və müalicəyə həsr olunmuş ciddi psixiatriya yolundan, daha pis psixanaliz sahəsinə düşmüşdü. Uşağın qara adamın varlığına verdiyi qorxunc reaksiya və XX əsrin ortalarında Fransa cəmiyyətinin hər gün rast gəlinən təsadüfi irçiliyi, F.Fanondakı cismani sxemin dağılmasına səbəb olur. F.Fanonun Jan Lermite-nin əsərindən götürdüyü Gestalt psixologiyasından qaynaqlanan cismani sxemətrafımızdakı dünya ilə ünsiyyət qurmağımıza imkan verən bir duyğudur. Beləliklə, bu hadisə F.Fanonu postkolonial ədəbiyyatın məşhur üzvlərindən birinə çevirir.

Roman yazarı V.S.Naipaul və şair Derek Valkot ilə yanaşı, Barbadoslu yazıçı Corc Lamminq (George Lamming) Karib Anglofon (İngilis dilli) ədəbiyyatının ən əhəmiyyətli simalarından biridir. C.Lamminq 8 iyun 1927-ci ildə Barbadosun paytaxtı Brictaundan təxminən iki mil aralıda yerləşən kiçik bir qəsəbə Karrinqton Villic -də anadan olub. Lamminq, evli olmayan anası və anasının sadıq xaç atası Papa

Grandison tərəfindən böyüdülmüşdü. Barbadoslu yazıçı Corc Lamminqin ilk romanı olan “Cildimin Qalasında – Inthe Castle of mySkin”, gənc oğlanın yaşadığı kənddə və cəmiyyətdə dramatik dəyişikliklər fonunda baş verən dünyəvi hadisələrdən bəhs edir. İlk dəfə 1953-cü ildə Londonda nəşr olunan roman, kifayət qədər ənənəviədəbi bir qəhrəmanın uşaqlığını izah etmək üçün perspektivləri dəyişmək və etibarsız hekayələr kimi modernist fantastikanın xarakterik vasitələrindən istifadə edir: həmyaşdaları arasında böyüyən, lakin ağıl sayəsində fərqli bir yol tutan, həssas, qeyri-adi ağıllı bir gənc oğlan. Romanda əsas məsələ qəhrəmanın fərdi şüuru deyil. Əksinə, C.Lamminq, 20-ci əsrin ortalarında Karib dənizi cəmiyyətində müstəmləkəçilik və köləlik mirasına baxmaq və zamanın bu yatmış qəsəbəyə gətirdiyi dəyişiklikləri sənədləşdirmək üçün G.-nin böyüməsini və təhsilini istifadə edir. Romanın əsas qayğıları, fərd olaraq G.-nin təcrübəsindən daha böyükdür. Onun gözləri ilə, kiçik şəhərdəki və ümumilikdə Karib dənizi cəmiyyətindəki irqi, feodalizmi, kapitalizmi, təhsili, işçi hərəkatını, şiddətli iğtişəşləri və mühacirətin təsirlərini görürük. Sonrakı kitablarında C.Lamminq, Karayib təcrübəsini araşdırmağa davam etdi, çünki onun qəhrəmanları London və ABŞ-a köçdü, Karib dənizindəki evlərinə qayıtdı və öz ölkələrinə müstəqillik əldə etməyə kömək etdi. Amma "In the Castle of my Skin" əsərində, onun qəhrəmanı seçiminə uyğun olaraq, qavrayış dairəsi şəxsi, məişət və kənd sahələri ilə məhdudlaşır. Bu məhdud baxış vasitəsilə yazıçı dünyanın ənənələrinə bağlı bir hissəsində əhəmiyyətli sosial-mədəni dəyişikliklərin əhatəli bir görüntüsünü təqdim edir. G. romanın əsas personajıdır və kitabın çox hissəsində həm də hadisələri danışandır. Kitab G.-nin doqquzuncu doğum günündə anası tərəfindən çimizdirilərkən başlayır. Kitab G.-nin fəaliyyətindən bəhs edir: məktəbə gedir, dostları ilə hekayələr danışmağa vaxt ayırır, problemlərlə üzləşir, böyüyür, liseyə gedir, təqaüd alır və universitetdə yaxşı oxumasa da, Trinidadda müəllimlik işi qazanır. Barbadosdan ayrılmadan evə qayıdanda anası ilə münasibətlərinin dəyişdiyini görür. Kitabın sonunda, James Joyce'un Stephen Dedalus-u kimi, özünü doğma adasının torlarından uçmağa hazır görür. Corc Lamminq “In the Castle of my Skin” əsərində XX əsrin birinci yarısında baş verən bir çox inkişafdan istifadə edir. Roman həmişə yazıçılara öz fikirlərini sınağa icazə verən bir forma olmuşdur. Yalnız 166

kvadrat millik bir adada qurulmuş bir romana uyğun olaraq, “In the castle of my skin” romanındasü görüntüləri üstünlük təşkil edir. Birinci fəsil, kənddə dağıdıcı daşqınlara səbəb olan şiddətli yağışla başlayır. İkinci fəsildə də G. -nin üzərinə su töküldüyü təsvir edilir, bu dəfə anasının onu yuduğu bir tavadan. Kitab boyunca su, narahatlıq (G. çimərkən olduğu kimi) və ya ciddi bir təhlükə gətirən bir şeydir (Boy Blue, demək olar ki, sahilə və ya üsyanın başladığı limanlarda boğulanda). Simvolik olaraq, G. Lamming, suyun keçilməz və qarşısıalınmaz hərəkətini metaforik olaraq *tarixin dalğası* adlandırır. Romanın, azyaşlı bir oğlanın həyatının gənclik dövrünə qədər olan mərhələsindən bəhs etməsinə baxmayaraq, həm kənddə, həm də bütövlükdə Barbados cəmiyyətindəki dərin dəyişikliklər də burada öz əksini tapır. Tarixin, kapitalizmin və müstəmləkəçiliyin və işçi iğtişalarının və irqi şüurun oyanmasının qüvvələri, dalğa kimi kəndə qucaq açır və kəndin onları dayandırmaq üçün edə biləcəyi heç bir şey yoxdur. Creighton-da G.-dən cənab Foster-ə qədər kəndin bütün sakinləri bu dalğalara qapılır.

Sara Suleri, müstəmləkəçilikdən sonrakı Pakistandakı həyatın bu gözəl tərtib edilmiş xatirəsində, Pakistanın müstəqilliyinin şiddətli tarixini özünün ən yaxın xatirələri ilə - Uelsli anası; Pakistanlı atası, görkəmli siyasi jurnalist Z.A.Suleri; inadkar nənəsi Dadi və beş bacıdan; və özünün Qərbə keçidi ilə bağlayır. “Meatless days” (Ətsiz günlər), yeni yaradılan Pakistan ölkəsindəki həyatın ağırlı xatirəsidir. Yazıçının ailəsinə iki il fərqi ilə qəfil və şok edici faciələr baş verdikdə, onun şəxsi böhranı bir ana və ya bacı və ya arvad olmaq haqqında qadın olmaq haqqında; yeni bir dildə həyata başlamışın necə hiss olması haqqında; həyatından çıxan insanlar tərəfindən həyatının necə dəyişdirildiyi haqqında ümum bəşəri suallar üzərində daha geniş meditasiyaya çevrilir. Bu əsər, ruhunuza işləyəcək, ürəkaçan, ümidli və dərin bir kitabdır. “Meatless days”, şəxsi xatirələrini, Pakistanın inkişaf tarixini və Pakistan mədəniyyətindəki qadın mövqeyini əhatə edən bir kitabdır. S.Suleri, bu gündən keçmişə, ABŞ-dan Pakistana və Nyu Havendəki Yale dünyasından ənənəvi mədəni ənənələr aləminə keçid edir. Həm müasir, həm ənənəvi mədəniyyətlərin toqquşması, həm də vətəndən sürgünlər onun gözəl nəsrində yer alır. Qadın Pakistanlı yazar Sara Suleri, həm Pakistanlı, həm də sürgündəki qadının hekayəsinin ontoloji mənzərəsinə

müraciət edir. Əsərin qəhrəmanı, Pakistanın Qərbbə münasibətdə *ikiqat yad* rolu sayəsində özünü Amerikalı Pakistanlı və eyni zamanda öz mədəniyyətinin yad bir üzvü olaraq görür. O, özünün bəzi mədəni ənənələrini səhv başa düşməsi sayəsində özünü iki mədəniyyət və iki ideologiya arasında mövcud olaraq görür. Sara Suleri, atasının Pakistan üçün gördüyü işlər və siyasi hiylələri ilə bağlı hekayələri ilə tarixi insan çərçivəsi içərisində təqdim edir. “Meatless days” əsərində postkolonializm, ingilis dilinin özü kimi, şüurlu şəkildə istifadə olunur. Postkolonializm və İngilis dili yalnız kanonun tarixi bağlantıları deyil, həm də müəlliflərin Qərbdən olmayan həyat haqqında təsəvvürlərini çatdırmaq üçün istifadə etdikləri vasitələr halına gəldi. Bu romanlarda postkolonializmdən bəhs etmək, Qərb və müstəmləkə olan iki dünyanın qarşıdurmalarını göstərir, lakin bu münaqişə tənqid olunmur. Əslində, müstəmləkəçilikdən sonrakı ritorika, metaforalar və təsəvvürlər ingilis dilində olduğu kimi hər ikisində də mənimsənilmişdir. “Meatless days”, Qərb ənənələri ilə heç bir şəkildə toqquşmayan bənzərsiz bir mədəniyyətin güclü bir görünüşünü təqdim edir. Bu kimi əsərlər, müstəmləkə gücünün fermentasiya qalığının nəticədə yerli və məcburi mədəniyyətin ikili kimliyi ilə üzləşən millətlərə təsirini göstərə bilər. S.Suleri üçün Pakistan heç vaxt qadınlar üçün rahat nəfəs almalarını təmin edən bir yer olmamışdır. Pakistanda qadının bioloji rolları kişi həmkarlarından asılı olan və ya onlara tabe olan şəxsiyyətini təyin edir. “Meatless days” romanı, S.Sulerinin qadınlara hər hansı bir azadlıq və ya əhəmiyyət vermədiyindən məmləkətinin ictimai quruluşundan narazılığına səs verir. Qadın xarakterlərinə kişilərə nisbətən daha çox yer verərək xatirələrində bu vəziyyəti dəyişirdi. Cəmi doqquz fəsildən ibarət olan bu avtobioqrafik əsərin dörd fəsili qadınların adını daşıyır, digər beşi isə ona yaxın olan qadınların həyatından çoxlu nağıl və lətifələr danışır.

“Cracking India” (“Əzilmiş Hindistan”), müəllif Bapsi Sidhva-nın (Sidhwa) 1947-ci ildə Hindistanın bölünməsi haqqında bir romandır. Burada hadisələr, poliomielitdən əziyyət çəkən, yuxarı təbəqədən qız olan gənc Lenni ətrafında baş verir. O, xəstəliyi üzündən məktəbə getmir, əksinə dayəsi Ayahla evdə qalır. “Cracking India” bəzi avtobioqrafik elementlərə malikdir. B.Sidhva kimi, müvəqqəti əlilliyi səbəbiylə məktəbdən uzaqlaşdırılan gənc qız Lenni də uşaq iflicindən xilas

oldu. İkinci Dünya kitabında B.Sidhva, Lenni-nin bir ölçüdə *dəyişən eqosu* olduğunu, lakin B.Sidhva-nın oxşar yaşda olduğundan daha inkişaf etmiş olduğunu izah edir. Xarakter eyni zamanda B.Sidhva-nın dinini də paylaşır. Qadınların problemləri, müstəmləkəçiliyin fəsadları və İngilislərin ardınca buraxdıqları partizan siyasətinin acı şəkildə bölünmüş bataqlığı romanda bir uşağın kəskin sualları ilə seçilib. B.Sidhvanın əsərinin mətbuat və ədəbi tənqidçilər qarşısında etibarlılığı, bir Parsi, bir qadın olması və şiddətin birinci əl şahidi olması ilə diqqət çəkir. Kitabda yazılan məsələlər qorxunc olduğu qədər çoxdur. Əsərdə qadına şiddəti xarakterizə edən minlərlə təcavüz hadisəsi və ictimaiyyətin sonrakı yaddaş itkisi əsas məsələlərdəndir.

“Untouchable” (Toxunulmaz), Muk Raj Anand tərəfindən yazılmış bir romandır. 1935 -ci ildə nəşr olunan bu roman, Bakha adlı bir gəncin həyatındakı bir gündən bəhs edir. Bakha, sistemin xaricində saydıqları Hindistan cəmiyyətinin ən aşağı təbəqəsindən belə aşağı olan insanlar – toxunulmazların bir üzvüdür. Onun işi, insan tullantılarını təmizləmək və ya onlara toxunmaq qadağan edilən yuxarı siniflər üçün küçələri və tualetləri süpürməkdir. Toxunulmaz olaraq dünyaya gəldiyinə görə, Hindistanda islahatlar aparılmasa, bu, bütün həyatı boyu Bakha-nın işi olacaq. Bütün roman, Baxanın həyatının bir günündə, aşağı kastların yaşadığı pis rəftara qarşı dözümlülüyünün tükənməyə başladığı bir gündən bəhs edir. Müəllifin hindli olaraq yaşadığı təcrübə və “Untouchable” romanının kast sisteminin möhkəm bir şəkildə qurulduğu zaman yazılması romana Bakha və ailəsi ilə empatiya qurmağı asanlaşdıran orijinalıq və dəqiqlik verir. “Untouchable” romanı oxuculara kast sistemi qurbanlarının acısını yaşamaq üçün fürsəti verir. Eyni zamanda, hekayə Hindistanın postkolonializmdən qloballaşmaya çıxması ilə Böyük Mühəribədən sonra hind kimliyinin mürəkkəbliklərini müəyyən edir.

İlk dəfə 1967-ci ildə İngiltərədə Andre Doyç (Deutsch) tərəfindən nəşr olunan “The Mimic Men” (Kişilərin Təqlidi) V.S.Naypol-un (V.S.Naipaul) bir romanıdır. “A Flag on the Island” (“Adadakı Bayraq) bitirdikdən qısa müddət sonra V.S.Naypol, təxminən bir il ərzində əhəmiyyətli bir irəliləyiş əldə etməsə də, “The Mimic Men” romanı üzərində işə başladı. Bu dövrün sonunda, Uqandanın Kampala şəhərindəki Makerere Universitetində ona Yaşayan Yazıçı təqaüdü təklif edildi. Orada, 1966-cı

ilin əvvəllərində V.S.Naypol materialını yenidən yazmağa başladı və romanı tez bir zamanda tamamlamağa davam etdi. Bitmiş roman onun üçün yeni bir yolaçdı. Yazıcının bu əsərivvəlki bədii əsərlərindən fərqli olaraq, komik deyil, xronoloji olaraq açılmır, dili məcazi və istehzalidir və ümumi quruluşu fərqlidir.

Mədəni sıxışdırmanın dərin bir romanı olan “The Mimic Men”, müstəmləkəçi bir insanın postkolonial dünyada yaşadığı təcrübəni ustalıqla canlandırır. Hind əsilli və Britaniyadan asılı olan Karib adasında doğulub, böyüyən Ralf Sin (Ralph Singh), xatirələrini yazmaq üçün Londonun kənarındakı bir şəhərə getdi. Xatirələri onu qəhrəman bir Hindistan haqqında gizli şəkildə xəyal qurduğu, lakin adını Ranjit Kripalsin-dən (Kripalsingh) Ralf Sin (Ralph Singh) olaraq dəyişdirdiyi uşaqlıq dövrünün paradoksunu tanımağa vadar edir. Qəşəng bir ağ qadınla qısa müddətli evliliyini qiymətləndirərkən Singh, əsl bir İngilis olmağına mane olan şeyləri anlayır.

“The Road” (Yol) nigeriyalı yazıçı Vol Soyinkanın əsəridir. Tamaşanın əsas mövzusu ölümdür. Əslində, əsərin adı olan yol təkcə məcazi mənada işlənmiş ölümə aparan yol deyil, həm də əsas personajların getdiyi hərfi mənada yoldur. Pyes müxtəlif Yoruba folklor və mədəni əsərlərini özündə birləşdirən mifoloji xarakter daşıyır.

Sözü gedən yol ölüm tanrısı Ogun tərəfindən idarə olunur. Ölüm və məhvi professor vasitəsilə idarə edir. İkincisi, qarşıdakı təhlükələr barədə xəbərdarlıq edən yol nişanlarının yerini dəyişərək sürücüləri yoldan azdırır. Professorun təhlükəyə qarşı korluğumuz üçün bir məcaz olduğunu şərh etmək olar. Ölümümüzün kövrəkliyinə qarşı olan bu korluq müxtəlif mənbələrdən qaynaqlana bilər: varlığımızın əhəmiyyətini bilməməyimiz, ambisiyalara tək fikirli yaşamamız və ya varlığımızın kövrəkliyi üzərində düşünmək üçün gündəlik həyat dramına qapılmaq. Ogun ölümə səbəb olduğu üçün pis deyil; axı bu onun roludur. Ogun, kainatdakı bütün canlıların iştirak etməli olduğu həyat və ölüm mexanizmlərini inkişaf etdirmək üçün öz rolunu icra edir. Bəlkə də bu pyes, V.Soyinkanın ölüm mövzusunu araşdıran “Şəfəqdə Ölüm” adlı daha əvvəlki bir şeiri ilə yanaşı, məşhur dramaturq və şairin həyatındakı itkiləri anlamasının bir yolu idi. V.Soyinkanın dostu Segun Avolovo,

oyun yazılmadan əvvəl avtomobil qəzasında öldü və bu əsər üçün qismən ilham ola bilər.

Tamaşadakı bütün personajlar müəyyən mənada ölümə bağlıdır. Bəziləri ölüm agentləri, digərləri isə itkilərlə bağlı təcrübələrini öyrənərək *ölüm alimləri*-dir. Ölülər və tanrılar arasında əsərdə bir gərginlik var. Tamaşanın əvvəlində bir Yoruba rəqs ənənəsi haqqında birşey var. Vaxtı dayandırmaq və beləliklə, ölümün gəlməsini dayandırmaq cəhdlərini həyata keçirmək üçün rəqs xüsusi olaraq xoreoqraflaşdırılır.

“Petals of Blood” (Qan ləçəkləri), Nquqiva Sionqo (Ngugiwa Thiong'o) tərəfindən yazılmış və ilk dəfə 1977 -ci ildə nəşr olunan bir romandır. “Petals of Blood”, T.Nquqi-nin tam zamanlı təhsildə deyil, beş il müddətində yazdığı ilk romanı idi. Əvvəlcə 1970 -ci ildə Norzvestern (Northwestern) Universitetində dərs deməyə başlayan yazıçı Keniyaya qayıtdıqdan sonra roman üzərində işləməyə davam etdi və nəhayət romanı Sovet Yazıçılar Birliyinin qonağı olaraq Yaltada bitirdi. T.Nquqi, romanı postkolonial bir millət anlayışını sintez etmək və Keniyanın müstəmləkə keçmişinin dəyişməsində mövcud olan sosial dəyişiklik agentlərini təsvir etmək məqsədilə qələmə almışdır. “Petals of Blood”, T.Nquqi-nin ilk olaraq ingilis dilində yazılan romanlarından sonuncusu idi.

Müstəqillik qazandıqdan dərhal sonra Keniyada yazılan hekayə, MauMau üsyanı səbəbiylə həyatı bir-birinə qarışan Munira, Abdulla, VanjavəKareqa adlı dörd personajdan bəhs edir. Bu personajların hər biri şəhər həyatından qaçmaq üçün kiçik, pastoral Ilmorog kəndinə çəkilir. Roman irəlilədikcə, personajlar MauMau üsyanının fəsadları ilə yanaşı, yeni, sürətlə qərbləşən Keniya ilə də məşğul olurlar.

Roman, Keniyanın müstəmləkəçilikdən müstəqillik qazandıqdan sonra baş verən dəyişikliklərə şübhə ilə yanaşır, Keniyanın müstəmləkə olduğu dövrdə gördüyü zülmü nə dərəcədə təqlid etdiyini və sonradan əbədləşdirəcəyini sorgulayır. Digər mövzulara kapitalizmin problemləri, siyasət və qərbləşmənin təsirləri daxildir. Təhsil, məktəblər və MauMau üsyanı da ortaq bir tarixi paylaşan personajları birləşdirmək üçün istifadə olunur.

Əslində, Postkolonial ədəbiyyat kimliklərin qurulması, yenidən yazma siyasəti, tərcümələr, millət və millətçilik arasındakı əlaqədən bəhs edir. O, ədəbiyyatın ən

dominant formasıdır və böyük bir cazibəyə malikdir. Adı çəkilən postkolonial romanların əksəriyyəti Afrika, Avstraliya, Karib dənizi, İrlandiya, Latın Amerikasası və Cənubi Afrika kimi bir çox koloniyalarla əlaqədardır. Postkolonializm əsasən mədəni, siyasi, coğrafi, psixoloji və post-struktur kimi bir çox anlayışdan bəhs edir. Böyük müstəmləkə imperiyaları İngilislər, Fransızlar, İspanlar və Portuqallardır. Postkolonial ədəbiyyat təhsil, siyasət, coğrafiya, mədəniyyət və adət kimi bir çox mövzularda həm “müstəmləkəçi”, həm də “müstəmləkəçilik” anlayışına kömək edən əsas ədəbiyyatdır.

Postkolonial kimliklər statik deyil, davamlı olaraq inkişaf edir və mədəni olaraq millətləri aşır. Tayson iddia edir ki, keçmiş müstəmləkəçiləri qarışıq mədəniyyətin çoxlu və tez-tez ziddiyyətli tərəflərini mənimsəməyə təşviq edirlər və bu, tarixin danılmaz bir həqiqətidir. Bir çox tənqidçi, Afrikalı Amerikalıların ədəbi əsərlərindən və digər keçmiş əhalinin ədəbiyyatından nümunələr götürməsinə baxmayaraq, postkolonial tənqidin global problemlərə, müxtəlif xalqlar arasındakı müqayisələrə və təzadlara diqqət yetirmə meyli, hər bir üzvün öz işinə bağlı olduğunu göstərir. Bundan əlavə, Nordlund, üçüncü dünya postkolonial yazıçılarının sosial və mədəni mənlik məsələlərinə üstünlük verdiklərini söyləyir.

II FƏSİL. MİLLİ İDENTİKLİYİN İFADƏ VASİTƏLƏRİ

2.1. Yerli dillərdən keçmə sözlərin ingilisdilli mətnlərdə istifadəsi

Dil mürəkkəb ünsiyyət sistemlərini əldə etmək və istifadə etmək qabiliyyətidir. Dil Tanrının ilahi hədiyyəsidir. İnsanı heyvanlardan fərqləndirən dildir. Dil insanın ən gözəl sərvətidir. Filosoflar üçün dil düşüncə aləti ola bilər, çünki biz dil vasitəsilə düşünürük. Dil ətrafımızdakı insanlarla ünsiyyət qurmağın son dərəcə vacib bir yoldur. Dil olmadan biz insanlarla ünsiyyət qura bilmərik. Çünki o, ünsiyyət üçün mühüm vasitədir.

Dil, əsasən, səs və ya işarələrin obyektləri, hərəkətləri və fikirləri çatdırdığı bir ünsiyyət sistemidir. Dilin tarixi minilliklərə gedib çıxır. Dil ilk növbədə yazılı deyil, danışq dilidir. Lakin yazı mühitinin və daha sonra çap sisteminin inkişafı biliklərin ötürülməsinə səbəb oldu və onsuz insanlar əcdadlarının həyat təzləri və düşüncə prosesləri haqqında məlumat əldə edə bilməzdilər. Dil insan həyatının açarındır. Onlar insanlar arasında ünsiyyəti ötürmək üçün bir vasitə kimi istifadə edilərək anlaşılmazlığı aradan qaldıra bilərlər. B.Malinovski təklif edir ki, dil zəruri ünsiyyət vasitəsidir. O, sosial fəaliyyətin qeyri-mümkün olduğu anın əlaqələrini yaratmaq üçün əvəzsiz bir vasitədir [28, s.12.]. Beləliklə, dilin bəşəriyyətin özəyində olduğunu söyləmək olar.

Dilin mahiyyəti böyükdür. Qədim dövrlərdən insanlar dilin nə olduğunu anlamağa çalışmışlar. Onlar dilin sirlərini öyrənmək və onu dərk etmək üçün cəhdlər göstərmişlər. Dilin mahiyyətini bilmədən, onun yaranması haqqında fərziyyələr mümkün deyil. Onun mahiyyətini anlamaq üçün ,dili dərinləndirmək lazımdır. Bu çox mürəkkəb məsələdir.

Dil yalnız insanlar arasında ünsiyyət vasitəsi deyil. O, həmçinin bir millətin, xalqın milli kimliyinin ifadə vasitəsidir, göstəricisidir. Bu, insanların, millətlərin içindəki mənliliyi nəsildən-nəslə ötürmək vasitəsidir. Məhz dil vasitəsilə insanlar mədəniyyətlərini və onun dəyərlərini ötürür və ifadə edirlər. Dil – həm kod, həm də məzmun – şəxsiyyətimizin daxili və xarici şərhləri arasında mürəkkəb bir rəqsdir [31, s.1]. Sözlər, dil, insan təcrübəsini müəyyən etmək və formalaşdırmaq gücünə

malikdir. Bir millətin varlığının ən böyük xüsusiyyəti, ən güclü silahı onun dilidir. Boşuna tarix boyu bir milləti yox etmək istədikdə ilk olaraq onun dilini yox etməyə başlamayıblar. Bu amil dilin nə qədər mühüm olduğunu bir daha sübut edir. Tarix boyu bir dövlət başqa bir dövlətin ərazisini işğal etdikdə ilk gördükləri tədbirlərdən biri yerli dili sıxışdıraraq öz dillərini tətbiq etmək, digəri isə öz millətlərinin nümayəndələrini köçürərək yerli əhalinin assimilyasiyasını həyata keçirmək olmuşdur. Milli varlığın tərkib hissəsi olan dil hər bir xalqın mədəniyyətini, tarixini, adət-ənənələrini əks etdirir.

Müasir dövr qloballaşma və inteqrasiya əsridir. Bu proseslər məkanı və vaxtı sıxışdırır, sərhədləri açır, dünyanın istənilən nöqtəsində əlaqə yaratmağa və real vaxt rejimində ünsiyyət qurmağa imkan verir, geniş dünyamızı qlobal kəndə çevirir. Buna görə də, bu gün planetin bütün sakinləri üçün ümumi olan, müxtəlif ölkələrdən olan insanların bir-biri ilə sərbəst ünsiyyət qurmasına imkan verən beynəlxalq dilə xüsusilə kəskin ehtiyac var.

Qeyd edək ki, *beynəlxalq dil* termini dilçilikdə sabitləşib, onun müxtəlif şərhləri bütün linqvistik lüğətlərdə, məlumat kitabçalarında və ensiklopediyalarda verilir. Beləliklə, O.S.Axmanovanın tərifinə görə, beynəlxalq ünsiyyət vasitəsi kimi təklif olunan süni köməkçi dil beynəlxalq (ümumdünya, universal, qlobal, universal) dil adlanır.

Bu gün ingilis dili dünyada ən çox danışılan və əhəmiyyətli dildir. Doğma danışanların sayına görə liderlər Mandarin (Çin) və Hind dilidir (Çin və Hindistanda əhalinin sayı nəzərə alınmaqla), lakin ingilis dili beynəlxalq əlaqələr, biznes, elm, tibb və təhsildə ən vacib dildir. Sürətlə qloballaşan dünyanın insanlar, biznes strukturları və dövlətlər arasında universal ünsiyyət vasitəsinə ciddi ehtiyacı var idi - və bir çox tarixi səbəblərə görə məhz ingilis dili belə bir vasitəyə çevrildi. Bildiyiniz kimi, bu, təkcə Böyük Britaniyada deyil, xaricdə də yayılmışdır və dünyanın bir çox ölkələrində rəsmi dildir. Eyni zamanda, hər bir dövlətin ingilis dilinin özünəməxsus xüsusiyyətləri, tarixi inkişaf zamanı yerli əhalinin dilinin, xalqların dillərinin təsiri nəticəsində formalaşmış özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır.

Hazırda ingilis dili dünyada çox geniş yayılıb. Dünyada diplomatiya,elmi-

texniki və informasiya dili kimi məşhurdur. Tədqiqatlar göstərir ki müasir dövrdə nəşr olunan ədəbiyyatın, mətbuatın əsas dili ingilis dilidir. Onlar bu dildə dərc olunur. Deyilənlərə görə bu dilin öyrənilməsi hər kəs üçün vacibdir. İngilis dili öz fonetik quruluşu ilə əsas struktur yarada bilmişdir.

İngilis dili indiki dövrümüzdə iqllobal dilə çevrilib. Bu dil əsas danışıqlarda, beynəlxalq ticarətdə və diplomatiyada istifadə edilir. Natiqlərin sayına görə ən böyük dil hesab edilir. Bu ən çox tədris edilən və öyrənilən ikinci dildir. Bir çox ölkələrdə ingilis dili kiçik yaşlarından öyrədilir. Eyni zamanda, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının, Avropa Birliyi və bir çox dünya beynəlxalq şirkətlərinin, təşkilatlarının rəsmi dilidir.

İngilis dilinin bugünkü dünya statusu ilk növbədə iki amilin nəticəsidir: XIX əsrin sonlarında pik həddinə çatan Britaniya müstəmləkə gücünün genişlənməsi və XX əsrin aparıcı iqtisadi gücü kimi ABŞ-ın meydana çıxması.

Əsrlər əvvəl ingilis dilinin yalnız bir variantı var idi, yalnız Britaniyada danışılan variant. İngilislər bütün qitələrdə yeni torpaqları fəal şəkildə fəth etməyə başlayanda və dillərini Amerika, Avstraliya, Yeni Zelandiya, Asiya və Afrikaya gətirəndə ingilis dilinin digər variantları görünməyə başladı. Bu yerlərin hər birində ingilis dili ingilis koloniyalarının sakinlərinin danışdıqları yerli dialektlərlə qarşılıqlı əlaqədə olmaqla, özünəməxsus şəkildə inkişaf edir, zənginləşir və təkmilləşirdi. Nəticədə müasir ingilis dilinin müxtəlif dialektləri və çeşidləri yaranmışdır.

Dissertasiya işinin bu hissəsində əsas məqsəd, millətlərin və milli kimliklərin formalaşmasında milli simvol və mərasimlərin əhəmiyyətini vurğulamaq və yerli dillərdən keçmə sözlərin ingilisdilli mətnlərdə istifadəsini araşdırmaqdır. Milli simvollar və mərasimlər millətin daha dərin tərəflərini və mənalarını ifadə edir və integrativ və/və ya parçalayıcı qüvvələr kimi fəaliyyət göstərir. Milli simvol və mərasimlərin də təmsil etdikləri cəmiyyətə təsiri var; yəni onlar, kim olduğumuz və haradan olduğumuz haqqında ictimai şüur yaradırlar. Milli təsəvvürün nillipaytaxtlar, abidələr, meydanlar, heykəllər, himnlər, məzarlar, qəhrəmanlar, şəhid xiyabanları və ziyarətgahlar kimi bir çox forması var. Bunların hamısı vətənpərvərlik duyğuları yaratmağa qadirdir. Bunların içərisində milli bayraq millətin üzvlərinə yüksək və

aydın mesajlar ötürməyi bacardığı üçün görkəmli milli simvola çevrilmişdir.

Milli bayraqlar tarix boyu müxtəlif xalqları və qrupları qısa və dramatik şəkildə təmsil edən əsas siyasi simvollar olaraq təyin edildi. Ancaq müasir millətin ortaya çıxması ilə cəmiyyət haqqında daha mürəkkəb bir anlayış ifadə etməyə başladılar: onun varlığı, birliyi, izzəti, inancları və istəkləri. Dövlət bayraqları, suverenlik və qanuni olaraq miras alınan bir torpaq iddialarını ortaya qoyan milli özünüifadənin əsas simvolları olaraq da quruldu. Bayraq rəsmi milli mərasimlər və milli və beynəlxalq kontekstdə təmsilçilik məqsədləri üçün ön şərt olmağa davam etdi.

Milli hakimiyyəti təhqir etmək və etiraz etmək üçün bayraqlar yandırılır, ləkələnir, tərsinə asılır və ya əlavə simvollar əlavə olunur. Əsas məqam bayraq təhqirinin millətə təhqir kimi bir mənə daşmasıdır.

Milli simvollar və milli mərasimlər, millətin əhəmiyyətli ifadələrini təşkil edir və millətin formalaşması prosesinin əsasını təşkil edir. Milli simvollar və mərasimlər, əvvəlki sülalə və ya monarxiya simvolizmindən fərqli olaraq, cəmiyyətin bütün üzvlərinə inklüziv bir millət anlayışını ifadə edir. Simvolların və mərasimlərin millilik, yəni millətin daha dərin mənalarını ifadə edərkən sevgi və sədaqət hissləri oyandıra bilməsinin bir səbəbi budur.

Təbii dilin mədəni hadisə kimi başa düşülməsi artıq V.Humbold, F.deSossür, E.Sapir, M.Haydegger, K.Levi-Stros kimi alimlərin əsərlərində öz əksini tapmışdır. Linqvokulturologiya və linqvoopersonologiya istiqamətində tədqiqatlar aparan alimlər V.İ.Karasik, Yu.N.Karaulov, V.V.Krasnıx, V.A.Maslova, V.M.Şakleyn mədəniyyəti sistemli xarakter daşıyan və insan varlığını strukturlaşdıran əlamətdar hadisə kimi dərk etməyə cəhd göstərmişdir. Bundan əlavə, mədəniyyətlərarası praqmatikanın təbliği nəticəsində bilik paradigması konkret milli və mədəni şəraitdə dilin öyrənilməsinə doğru dəyişmişdir.

Milli identikliyin ifadə vasitələri içərisində ən güclü vasitələrdən biri dildir. Postkoloializm ədəbiyyat nümunələrində yüzlərlə yazıçı öz dilində ədəbiyyat nümunələri yazmaqla öz milli identiklərini qorumağa, müstəmləkəçilərin onların dillərini məhv etmək cəhdinə mane olmağa çalışmışlar.

Müstəmləkəçilik zamanı müstəmləkəçilər adətən öz dillərini müstəmləkə

etdikləri xalqlara tətbiq edir, yerlilərə ana dillərində danışmağı qadağan edirdilər. Bəzi hallarda müstəmləkəçilər sistemativ olaraq yavaş-yavaş ana dillərini qadağan etdilər. Müstəmləkəçilik altında təhsil almış bir çox yazıçılar müstəmləkə məktəblərində öz ana dillərində danışdıqlarına görə tələbələrin necə alçaldıldığını və hətta döyüldüyünü danışır. Müstəmləkə dillərinin sistemativ şəkildə tətbiq edilməsinə cavab olaraq, bəzi postkolonial yazıçılar və fəallar yerli dillərin istifadəsinə tamamilə qayıtmağı müdafiə edirlər. Digərləri müstəmləkə dilindən həm beynəlxalq ünsiyyəti gücləndirmək, həm də onun standart formasını deformasiya etməklə və onu yeni ədəbi formalarda yenidən formalaşdırmaqla müstəmləkə keçmişinə qarşı çıxmaq üçün istifadə etməyi üstün tuturlar.

Bu gerçəyə əsaslanaraq, qüdrətli hökumətlər bir-birinə bağlı qurumları dil genişlənməsi ilə əhatə etmiş və bu dili zənginləşdirmək üçün öz cəmiyyətlərinin bütün imkan və potensialından istifadə etmişlər. Beləliklə, onlar bir tərəfdən müstəmləkəçi dilin çiçəklənməsini təmin etmişlər. Digər tərəfdən, müstəmləkəçilər bu dil təkmilləşdirməsini və gücünü təkcə dilin özü üçün deyil, həm də siyasi bazalarını və digər dilli azlıq qrupları üzərində müstəmləkəçiliklərinin gücləndirmək üçün daha güclü məqsəd üçün istifadə etmişlər. İndi qüdrətli hökumətlərin dilə yanaşması, tabe dilləri unutmamaq, zəiflətməklə öz dillərini tətbiq etmək idi. Şübhəsiz ki, dil və ədəbiyyat həm milli kimliyin, həm də fərqliliyin mühüm münasibəti kimi qiymətləndirilmişdir. Hər bir millətin ədəbiyyatı həmin cəmiyyətin dilini müəyyən etməyə xidmət edir.

İngilis dilinin əsası 500-cü illərdə Anglo Sakson və Jut köçəriləri ilə birlikdə İngiltərə deyilən yerə gətirilən Qədim dövr İngilis dilindən qaynaqlanır. Sözlü və yazılı mətnlərdə dilin böyük hissəsi bu mənbəyəndir. Statistik bir qayda olaraq, hər hansı bir mətndəki sözlərin təxminən 70 faizi Anglo-Sakson dilidir. Üstəlik, qrammatika əsasən Anglo-Sakson dilidir [29, s.134].

İngilis lüğətinin əhəmiyyətli bir hissəsi Roman və Latın mənbələrindən keçən sözlərdir. Yerli sözlərin (Köhnə İngilis dilindən gəlir) qiymətləndirilməsində bu mənbələrə məxsus sözlərin dilin leksikonundakı ümumi həcmi 20-33% arasında dəyişir, qalanları isə xarici dillərdən alınma sözlərdən ibarətdir. Bu alınmaların bir

hissəsi birbaşa Latın dilindən və ya Romandillərindən, xüsusən də Anglo-Norman və Fransız dilindən, eyni zamanda bəziləri İtalyan, Portuqal və İspan dillərindən gəlir; və ya digər dillərdən (Gotik, Frank və ya Yunan kimi) Latın dilinə, sonra İngilis dilinə keçir. İngilis dilində Latın dilinin təsiri, ilk növbədə, leksik xarakter daşıyır və əsasən Latın köklərindən yaranan sözlərlə məhdudlaşır [41, s.285].

Təxminən 80,000 sözdən ibarət köhnə Shorter Oxford Dictionary (3 -cü nəşr) ilə bağlı Tomas Finkenstedt (Thomas Finkenstaedt) və Dayeter Volf (Dieter Wolff) tərəfindən kompüterləşdirilmiş bir sorğu əsasında “Ordered Profusion” (1973) nəşr olundu və ingilis sözlərinin mənşəyini belə qiymətləndirildi:

- Fransız dili: 28.30%
- Latın, o cümlədən müasir elmi və texniki Latın dili: 28.24%
- German dilləri – qədim ingilis dilindən, proto-alman dilindən və ya köhnəisveç dili kimi alman dilindən daha yeni alınmış; roman dilindən götürülmüş, yəni fransız, latın və ya digər roman dillərində alman elementindən gələn (alman sözləri daxil deyil): 25%
- Yunan: 5.32%
- Etimologiyası bilinməyən: 4.04%
- Müvafiq adlardan alınanlar: 3.28%
- Bütün digər dillər: 1% -dən az[30, s.37].

Postkolonial ədəbiyyat nümunələrində işlənən yerli sözlərin bir çoxununartıq ingilis dilində işlənən sözlərə çevrildiyini də müşahidə edə bilərik.

XX əsr elminin tipik əlamətlərindən biri də müxtəlif bilik sahələrinin bir-birinə nüfuz etmə meylidir. İnsanların hamısı milli ənənələri, dili, tarixi və ədəbiyyatı özündə birləşdirən milli mədəniyyətin daşıyıcısı və onun bir elementidir. Hazırda millətlər arasında istər siyasi, istər iqtisadi, istər elmi, istərsə də mədəni cəhətdən qarşılıqlı əlaqələr intensivləşir. Elə bu səbəbdəndir ki, mədəniyyətlərarası ünsiyyətə, yəni dilin mədəniyyət ilə şəxsiyyət arasındakı mövcud əlaqəsinə yönəlmiş tədqiqatlar günümüzdə olduqca əhəmiyyətlidir. Kulturoloji tədqiqatların aktivləşməsi diqqət mərkəzini linqvokulturologiyaya çevirdi.

Dil insanlar arasında kommunikasiya vasitəsi, mədəniyyət isə cəmiyyətin müvafiq təşəkkül səviyyəsidir. Dil, dildən kənar faktorların tək bir cəmiyyət nümayəndələrinin, xalqın, eləcə də milətin dil şüuruna təsir etməsinin əlamətidir. Dil, digər bir dilə və digər bir mədəniyyətə təsir elementi kimi, eləcə də mədəniyyətlərarası bir cəmiyyətdəki sosial və tarixi hadisələrin çoxunun güzgüsüdür. Bunun səbəbi odur ki, etnik qrupların hər birinin dil və mədəniyyətlərinin milli cəhətləri eyni etnik qrup, yaxud sosial cəmiyyət tərəfindən dünyanı dərk etmək və özlərini təmsil etmək üçün məxsusi bir formada yaranmasına birbaşa təsir edir. Fərqli dillər və mədəniyyətlərin daşıyıcılarının idrakındakı təsəvvürlərin xüsusi fərqi mədəniyyətlərarası, eləcə də dillərarası əlaqələrdə anlaşılmazlığın başlıca səbəbidir. Bu, yaxud başqa mədəniyyətin daşıyıcısı olmaq müvafiq insan cəmiyyətlərinin fikirlərini formalaşdırır və milli mədəniyyətlərin hər biri dildə stabil olan xüsusi kulturoloji mənalara sahibdir. Bundan əlavə, dil fərqli bir sosial mühitdə etiket, inanclar, eləcə də davranış normalarının mühüm bir xəzinəsi olur. Odur ki, bir millətin, yaxud bir cəmiyyətin üzvləri ortaq identikliyə, bir sıra düşüncə növünə, digər millətlərin üzvlərindən fərqli spesifik davranış nümunələrinə malikdirlər.

Kulturologiya- insanın yaradıcı həyatı və fəaliyyəti, xüsusiyyətləri, tarixi və texnologiyaları haqqında elm hesab edilir. Onun amilləri dedikdə isə ekstra-lingvistik faktorlar nəzərdə tutulur. Buraya mərasim, din, musiqi, bayramlar daxildir. Kulturoloji amillər dilə təsir göstərir. Bütün xalqlar öz mədəniyyətlərini dil vasitəsilə ifadə edirlər. Bu elm haqqında fikirlər mübahisəlidir. İstər şərq,istərsə də qərb alimləri bu elm haqqında dəqiq bir fikir irəli sürməyə də, nəzəriyyələr və bu elmə olan müxtəlif baxışlar onu daha da dərinlən anlamağa kömək edir. Qədim dövrlərdən başlayaraq insanlar böyük bir kulturoloji mənəvi-əxlaqi dəyərlər məcmusu yaratmış və bu toplum mənəvi irs formasında nəsildən-nəslə keçərək kulturologiya tarixini zənginləşdirmişdir.

Mədəniyyət, “ikinci, süni təbiət”, həyat fəaliyyəti forması, nəticələri və texnologiyaları kimi davamlı insan inkişafı üçün çox böyük potensial dəyişdirici imkanlara malikdir. Bu, yaranmış həyat şəraiti və tələbatlarına uyğun olaraq, bu imkanların düzgün qiymətləndirilməsi və istifadəsində, insanların yüksək həyat

səviyyəsini, cəmiyyətin mənəvi sağlamlığını, dövlətin sabit və təhlükəsiz inkişafını təmin edən sosial fəaliyyətin kulturoloji texnologiyalarının hazırlanmasında müntəzəm zəruriliyi şərtləndirir. Bu problemlərin uğurlu həlli üçün kulturologiya əvəzsiz strateji əhəmiyyətə malikdir. Kulturologiya – insanın yaradıcı həyat fəaliyyəti haqqında, onun mahiyyəti, xüsusiyyətləri, tarixi, nailiyyətləri, inkişaf qanunları, texnologiyaları və dəyişdirici imkanlarını açıqlayan elmdir. Bu, insanın yaradıcı həyat fəaliyyətinin konkret təcrübəsi və xüsusiyyətlərini, onun ideologiyasını, vəhşilik, barbarlıq və sivilizasiya dövrlərinin minillikləri ərzində toplanan nailiyyətləri və qaydalarını əks etdirən bir çox xüsusi tarixi və nəzəri biliklərin elmi sintezatorudur [3,s.25].

Kulturologiya tədqiqat anlayışları, metodologiyası və universal metodlarını hazırlayır, insanın tarixi inkişaf təcrübəsini, dövlət quruculuğu və idarəçiliyi praktikasını öyrənir, nəticələr və ümumiləşdirmələr edir, insanın təkmilləşməsinə yardım edən yeni strategiyalar və modelləri, ictimai tərəqqini və dövlətin modernləşməsinə təmin edən davamlı, rəqabət qabiliyyətli və təhlükəsiz texnologiyaları yaradır. Mahiyyət etibarilə o, insanın, cəmiyyətin və dövlətin inkişaf prosesləri qanunauyğunluqları haqqında müntəzəm olaraq yaradıcı surətdə zənginləşən biliklər sistemidir. Onu özünəməxsus çoxpilləli idrak piramidası kimi təsəvvür etmək olar ki, bu pillələrlə qalxaraq insan tədricən xüsusi elmi biliklərə nail olur və inkişaf panoraması və həyatın sirlərini görmə qabiliyyətini dəfələrlə artıran müdrikliyə, indini pozitiv idarə etməyə və dəyişməyə, daha yaxşı gələcək qurmağa yaxınlaşır. Elm və tədris fənni kimi kulturologiya cəmiyyətin inkişafı üçün universal strateji və konkret praktik əhəmiyyətə malikdir. Bu əhəmiyyət onunla şərtlənmişdir ki, kulturologiya müxtəlif sosial institutların və mədəniyyət sahələrinin onların tarixi qarşılıqlı əlaqəsindəki təkamülü görməni açır və bütövlükdə cəmiyyətin sosial mədəniyyət sisteminin effektiv inkişafı üçün tələp- 26 lü əhəmiyyətə malik prioritetləri, zamanın tələblərindən asılı olaraq onları korrektə etməklə, müəyyən etməyə səbəb olur. Müasir elmin nailiyyətlərinə əsaslanaraq, idarəçilik fəaliyyətinin strukturu və texnologiyalarını təkmilləşdirmək məqsədilə, kulturologiya cəmiyyətin inkişaf tələbatları və tendensiyalarını düzgün qiymətləndirməyə imkan verir. Sistemli

kulturoloji təhlil mədəniyyət hadisələrinin real həyat dialektikasından, ayrıca ideoloji izahından və mücərrəd şərhindən qaçmağa, onları realistsəsinə qiymətləndirməyə, milli inkişaf tələbatları və maraqlarını, tarixi qanunauyğunluqları və dünya sivilizasiyasının təkamül tendensiyalarını nəzərə almaqla, cəmiyyətin və dövlətin inkişafını səmərəli idarə etməyə və düzgün qurmağa imkan verir. Mədəniyyət tarixi qədim zamanlardan bizim günlərdəki dünya mədəniyyəti və sivilizasiyasının yaranması və inkişafını ehtiva edir. Buraya bəşəriyyətin yaradıcı tarixinin bütün tarixi dövrlərinin tədqiqi, inkişaf texnologiyaları və qanunauyğunluqlarının təhlili, daha əhəmiyyətli nailiyyətlərin, lokal və dünya sivilizasiyasının inkişafına görkəmli şəxsiyyətlərin töhfəsinin aşkar edilməsi və qiymətləndirilməsi daxildir. [3,s.26]

Ümumilikdə , kulturologiya çox geniş anlayış olub dil ilə əlaqədərdir.

Hər xalq öz mədəniyyətini dil ilə ifadə edir. Bununla yanaşı onlar öz adət-ənənələrini müxtəlif ölkələrə dil ilə təqdim edirlər. Bu da dil və mədəniyyət arasında vəhdəti göstərir. Dil kimi mədəniyyət nəzəriyyəsi də mövcuddur. O özündə mədəniyyətin metodologiyasını, sosiologiyasını, mədəni antropologiyasını birləşdirir. Həmçinin mədəniyyət nəzəriyyəsinə sosial-mədəni inkişaf modelləri, texnologiyaları daxildir.

Kulturologiyanın vəzifəsi mədəniyyətin inkişaf panoraması və dinamikasını görmək bacarığından, onun sosial institutları və sahələrinin hər birinin faydalı iş əmsalını və bütövlükdə mədəniyyət sisteminin sinerjiyalarını permanent yüksəltmək üçün onları istiqamətləndirmək, korrektə və koordinasiya etməkdən ibarətdir. Bu zaman idarəetmə mədəniyyətinə, düzgün seçilmiş prioritetlərə və əmək mədəniyyətinə əsaslanaraq, mədəniyyətin bütöv sosial enerjisini dəyişən milli tələbatlara, məqsədlərə, maraqlara və cəmiyyətin və dövlətin təhlükəsiz inkişafına cavab verən nailiyyətlərin əldə edilməsinə texnoloji cəhətdən yönəltmək vacibdir. [3,s.32]

Mədəniyyət dedikdə, müasir dövrün sosial strukturunu özündə birləşdirən mədəniyyət hadisələrinin qarşılıqlı üzvi şəkildə inkişaf etdiyi bir kürə kimi ifadə etmək olar. Onun inkişafı dedikdə, mürəkkəb bir tarixi proses başa düşülür. Buraya təbiət, ənənəvi təsəvvürlər, həyatın , ekologiyanın dəyişilməsi daxildir.

Kultrulogiya mədəniyyəti tədqiq edən bir elmdir.

Aparılan tədqiqatlara əsasən dünyada mövcud olan insanlar müxtəlif şəraitlərdə öz həyat, davranış tərzləri ilə əlaqəli olaraq zəngin bir tarixi- mədəni irs qoyub getmişlər. Keçmişlə bağlı olan mənbələr və qaynaqlar cəmləşərək mədəni sərvət toplusu kimi tarixi öyrənməyə və dərk etməyə kömək edir. İnsanlara miras qalan qayalar, daşlar, gil lövhələr xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Kulturologiya tədqiqat anlayışları və universal metodlarını hazırlayır. Bu cəmiyyətin inkişafı üçün strateji əhəmiyyətə malikdir. Müasir elmin nailiyyətlərinə əsaslanaraq, kulturologiya cəmiyyətin inkişaf tələbatlarını təkmilləşdirir.

Kulturologiyanın əsas vəzifəsi mədəniyyətin inkişafından və koordinasiyasından ibarətdir.

Tədqiqatlar göstərdi ki, mədəni standartlara və inkişaf tələbatlarına, insanların gözləmələrinə uyğunluq nöqtəyi-nəzərindən mədəniyyətin verifikasiya edilmiş (təsdiqlənmiş) qiymətləndirilmə vəziyyətini nəzərdə tutan kulturoloji ekspertizanın həyata keçirilməsi üçün kulturologiya səmərəli əsasdır. Nəticədə məlum oldu ki, insanın konkret və mürəkkəb inkişaf və idarəetmə problemlərinin təhlilinə sistemli kulturoloji yanaşma cəmiyyətin modernləşdirilməsi, şəxsiyyətin, sosial-mədəni siyasətin təkmilləşdirilməsi, innovativ modellərin və səmərəli idarəçilik paradigmalarnın qurulması üçün geniş imkanlar açır [3,s.16].

Mədəniyyət haqqında elm kimi kulturologiyanın mənbəyi XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlinə aid edilə bilər. Hələ XIX əsrin sonunda Qərbin elmi dairələrində mədəniyyət haqqında elmlərin yolları və məqsədləri barədə gözlənilən nəticələri verməyən müzakirə aparılmışdır. Bu dövrdə neokantian Baden 17 məktəbinin banilərindən biri, alman filosofu Henrix Rikkert (1863-1936) mədəniyyət haqqında elmin düzgün dərk olunması zəruriliyinə diqqət yetirdi. 1911-ci ildə Sankt-Peterburqda H. Rikkertin “Təbiət haqqında elmlər və mədəniyyət haqqında elmlər” adlı kitabı nəşr olundu. Alman alimi kitabda qeyd edir ki, İ. Kant, G.V. F. Hegel və alman klassik fəlsəfəsinin digər nümayəndələri tərəfindən verilən ümumi anlayışlara baxmayaraq, əvvəlki dövrün cəhdləri “mədəniyyət haqqında elmlərə onları müəyyən etmək və vəzifələrini aydınlaşdırmaq üçün kömək etmədi”. Henrix Rikkert vahid tam

olan gerçəkliyin təbiət haqqında elmlərin və mədəniyyət haqqında elmlərin daxil olduğu vahid bir elmlə də öyrənilə biləcəyi haqqında fikir yürütdü. Bu zaman təbiət elmlərinin tədqiqatı “mədəniyyət” termini ilə birləşən obyektlərin tədqiqatı ilə tamamlanmalıdır. Beləliklə, gerçəkliyin öyrənilməsi tarixi metodun xüsusi yer tutduğu təbiət haqqında və mədəniyyət haqqında elmlərlə həyata keçirilməlidir. Henrix Rikkert mədəniyyəti ruhi və maddi həyatın vəhdəti və bilavasitə insan tərəfindən yaradılan, onun tərəfindən qiymətləndirilən məqsədlərə uyğun hərəkət edən, yaxud onunla bağlı dəyər naminə şüurlu surətdə yetişdirilən, təbiətə zidd olan kimi nəzərdən keçirirdi. Mədəniyyətin dəyişməz mahiyyəti haqqında danışaraq, özünün çox dəyərli konsepsiyasında o qeyd edirdi ki, “bütün mədəniyyət təzahürlərində biz hər zaman insan tərəfindən qəbul edilmiş hansısa bir dəyərlərin təcəssümünü görürük ki, bu təzahürlər onlardan ötrü yaradılmışdır. Bu səbəbdən mədəniyyət obyektlərində dəyərlər gizlədilmişdir”. Mədəniyyətin yüksək mənasını cəmiyyətin maraqlarında yaradılan rifah kimi görərək, alim eyni zamanda qeyd edirdi ki, “onda gizlədilən dəyərdən uzaqlaşsaq, istənilən mədəniyyət təzahürü, həm də təbiətin tərkib hissəsi kimi, təbiətlə əlaqədə nəzərdən keçirilməlidir”. Mədəniyyəti tədqiq edən elmin qeyd olunması üçün “kulturologiya” termini ilk dəfə 1909-cu ildə XX əsrin ən nəhəng elm və naturfəlsəfə islahatçısı, Nobel mükafatı laureatı, şüuru enerji kimi, mədəniyyətin funksiyasını isə enerjinin saxlanması və qorunması kimi nəzərdən keçirən tanınmış alman fizik-kimyəçisi və filosofu Vilhelm Ostvald tətbiq etmişdir. Özünün “Mədəniyyət haqqında elmin energetik əsasları” (1909) əsərində V. Ostvald həyat fəaliyyətini transformasiya olunmuş təbii enerji forması kimi müəyyən etmişdir. Energetizm ideyasını irəli sürərək, o, təbiət və mədəniyyət fəlsəfəsinin əsas mahiyyətini onunla əlaqələndirir, və enerjini əbəs yerə sərf etmədən, mədəniyyət vasitəsilə ondan düzgün istifadə etməyin zəruriliyinə diqqət yetirir [3,s.17].

Onun tarixi müxtəlif cəmiyyətlərdə mədəni həyatı öyrənir. Bu işlə məşğul olan insanların əsas vəzifəsi keçmişdə yaşamış insanların mədəni həyatını öyrənib, təhlil etməkdir. Kulturologiyanın obyektləri canlı insanlar, mədəni hadisələr və proseslər hesab edilir. Bir elm kimi XX əsrin əvvəllərində meydana gəlmişdir. Bir elm kimi milli mədəni proseslərin qanunauyğunluqlarını, tarixi elmin keçdiyi yolu tədqiq edir.

Kulturologiya tədqiqat, maarifçilik, metodoloji, istehsal, ideoloji, idarəçilik və quruculuq funksiyalarına malikdir.

Tədqiqat funksiyası - məkan və zaman daxilində tarixin, mədəniyyətin və sivilizasiyanın nailiyyətlərinin dərk edilməsinə, təzahürlərin, hadisələrin, faktların və insanın inkişaf proseslərinin mahiyyəti və xüsusiyyətlərinin düzgün başa düşülməsinə imkan verən əsas qanunauyğunluqların kəşfi və ruhi və maddi həyatın müxtəlif sahələrində daha effektiv həyat fəaliyyəti texnologiyalarının aşkar edilməsidir. Maarifçilik funksiyası - müxtəlif ixtisaslara, yaşa, cinsə və dinə malik insanların təhsilinə və maariflənməsinə, yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanmasına, cəmiyyətin müxtəlif ruhi və maddi mədəniyyət sahələri üçün şəxsiyyətlərin və liderlərin formalaşdırılmasına imkan verən, dünya mədəniyyəti və sivilizasiyasının inkişaf tarixi və nəzəriyyəsi sahəsində universal biliklərin yayılmasına yardımdır.

Metodoloji funksiya - öyrənilən obyektlərin daha tam dərk edilməsinə, onların təbiəti və inkişaf qanunlarının düzgün başa düşülməsinə, texnologiyalarının dəyişdirilməsi və təkmilləşdirilməsinə, alternativ inkişaf modelləri və innovativ imkanların yaradılmasına imkan verən, sistemli kulturoloji yanaşma prinsiplərinə əsaslanan metodologiya və metodların hazırlanmasıdır. İstehsal funksiyası - bəşəriyyətin sosial-mədəni təcrübəsinin dərk edilməsi, insanın, insan münasibətləri və beynəlxalq münasibətlər mədəniyyətinin təkmilləşdirilməsi, sosial və dövlət fəaliyyətinin, dövlət quruculuğu, milli və beynəlxalq idarəetmənin müxtəlif sahələri üzrə mütəxəssislərin hazırlığı üçün zəruri olan universal kulturoloji biliklərin istehsalıdır.

İdeoloji funksiya - dövlətin maraqlarına cavab verən, elmin ən yeni nailiyyətlərinə və milli mədəniyyət dəyərlərinə əsaslanan, insanların mənəvi, hüquq və estetik tərbiyəsinə, ictimai münasibətlərin tənzimlənməsinə, milli inkişaf məqsədlərinə nail olunmasında əhalinin yüksək sosial fəallığı və mobilliyinə yardım edən mütərəqqi ideologiyanın formalaşdırılmasıdır. İdarəçilik funksiyası - insanların maddi rifahı və həyat keyfiyyətinin təmin edilməsinə, ictimai tərəqqiyə, daxili və beynəlxalq təhlükəsizliyə nail olma məqsədilə cəmiyyətin istehsal və sosial həyat fəaliyyətinin təşkil edilməsi üzrə dövlət aparatının effektivliyinin yüksəldilməsinə

imkan verən kulturoloji idarəetmə texnologiyalarının yaradılması və təkmilləşdirilməsidir.

Quruculuq funksiyası - yoxsulluğun aradan qaldırılmasına, ekoloji təhlükəsizlik və davamlı inkişafa nail olmağa yardım edən, əvvəlki nəsillərin təcrübəsini, bəşəriyyətin müasir elmi və texnoloji nailiyyətlərini nəzərə alan, gələcəkdə milli və global kreativ inkişaf ssenarilərinin və səmərəli modellərin yaradılmasıdır [3,s.26].

Dil və kulturologiyanın qarşılıqlı əlaqəsi məsələsi ötən əsrin ortalarında sosiolinqvistika elminin, etnolinqvistika elminin, dilçilik ölkə tədqiqatlarının, mədəniyyətşünaslığın-linqvokulturologiyanın birləşməsi ilə meydana çıxdı. Müasir linqvokulturologiyanın başlıca funksiyaları dildə milli şüurun öz əksini tapması, kulturoloji elementləri dil vasitəsi ilə adlandırmaq, mühüm mədəniyyət kateqoriyalarını sözlərin leksik semantikalarında ötürməkdir. Müəyyən bir tarixi dövrdə və müəyyən bir ərazidə fəaliyyət göstərən dil sisteminin problemlərini təsvir etmək üçün daim inkişaf edən bir dil vəziyyəti, linqvokultural vəziyyət anlayışlarına müraciət etmək lazımdır. Buna görə də, onlar sabit və ya dinamik olaraq xarakterizə edilə bilər. Linqvokulturemlər, eyni zamanda sonrakı oxşar dövrləri meydana gətirən müəyyən bir dil mədəniyyətinin statik bir zaman dövrünü də təmsil edir.

Dil və mədəniyyət biri-biri ilə sıx əlaqədə olub, qarşılıqlı təsir şəraitində inkişaf edir. Bu əlaqə son dövrlərin ən aktual məsələlərindən birinə çevrilmişdir.

Dil insanların kommunikativ bacarıqlarından biri olub, həyat üçün sosiallaşmanın əsas şərti və vasitəsidir. Mədəniyyətin əsasında dil durur. Mədəniyyətin qorunması və ötürülməsi dilin köməkliyi ilə həyata keçirilir. Gerçikliyin təsvirinin yaradılmasında dil vacib rola malik olmaqla yanaşı, onun özünü formalaşdırır. Dil insanın ətrafda olanları və digər insanları dərk edib, qavraması üçün vacibdir. Doğulduğu ölkədən asılı olmayaraq insan ətrafında danışılan dildə danışır. Bir müddət sonra bu dildə ünsiyyət qurur. Dil və mədəniyyət həmişə əlaqədə olmuşdur. Bu onun göstəricisidir ki, hər bir xalq öz mədəniyyətini göstərmək məqsədi ilə dildən istifadə etmişdir. Bununla yanaşı yazıçılar, alimlər öz əsərlərində, işlərində öz yerli dillərinə aid olan sözlərdən, ifadələrdən istifadə etmişlər. Bununla

da onlar öz mədəniyyətlərini nümayiş etdirmiş və dillərinin məhv olmasının qarşısını almağa çalışmışlar.

Linqvokulturologiya ən aktual elm sahələrindən biridir. 1997-ci ildə Y.S.Stepanov mədəniyyət və dil arasındakı əlaqəni öyrənmək üçün *lingvokulturologiya* ifadəsindən istifadə etdi. N.F.Alefirenko, A.T.Xrolenko (A.T.Khrolenko), S.Boşner (S.Bochner), A.Yakobs (A.Jakobs), J.Metga (J.Metge) və P.Kinlek (P.Kinloch) linqvokulturologiya haqqında bəzi fundamental tədqiqatlar mövcuddur. Bir çox linqvokulturoloq, insanların keçmiş və indiki inkişaf meyllərini anlamaq üçün dilin zehni əsaslarını araşdırır. V.V.Vorobyevə görə, linqvokulturologiyanın ən vacib məsələlərindən biri rus milli şəxsiyyətinin araşdırılmasıdır [14, s.3-5].

İlk dəfə linqvokulturologiya elminin dilçiliyin müstəqil sahəsi kimi meydana gəlməsi ötən əsrin 70-ci illərində E.Benvenist tərəfindən irəli sürülmüş mədəniyyət, dil və şəxsiyyət üçlüyü nəticəsində olmuşdur. Burada, dilçilik tədris üsullarının da yardımı ilə dili öyrənilən ölkənin həmçinin mədəniyyətini də öyrənmək qarşıya qoyulmuş başlıca məqsəd idi. V.Zayvoronok, E.Levçenko, A.Vierzbikaya, V.Kononenko, F.Vorobev, S. Vorkaçev, R.M.Keesing, V.Şakleyn, V.Maslova, R.Lanqacker, V.Karasic, V.Telia, J.Stepanov və başqaları bu mövzu ilə bağlı araşdırma aparanlardan bir neçəsidir [70, s.1].

Görkəmli rus dilçi alimlərindən V.Maslovanın apardığı tədqiqatlarında qeyd olunur ki, dilçilik elmi ilə mədəniyyətin birləşməsi nəticəsində linqvokulturologiya elmi yaranır [15, s.11]. Bir elm kimi o, xalqın mədəniyyətinin dildə necə təzahür etdiyini və sabit xarakter almasını araşdırır.

Vurğulamaq lazımdır ki, linqvokulturologiya həm mədəniyyət elminə, həm də dil elminə aiddir. O (lingvokulturologiya), millətin milli-mədəni özəllikləri və onların dildə əks olunması haqqında biliklərin vəhdətini ifadə edir. Linqvokulturologiyanın məqsədi, dilin öz vahidlərində təcəssüm etdirdiyi üsulları öyrənmək, mədəniyyəti saxlamaq və ötürməkdir.

Linqvokulturologiya metodları dedikdə, dil ilə mədəniyyətin bir-birlərinə təsirini analiz edərkən istifadə edilən analitik metodlar, əməliyyatlar və prosedurlarnəzərdə

tutulur. O da vurğulanmalıdır ki, bu məsələ ilə bağlı tədqiqatlarda fərqli üsullardan istifadə oluna bilər. Buna baxmayaraq, ən faydalı metodlara analitik müqayisə oluna bilən, təsviri, konseptual, kontekstual metodlar daxildir.

Mətnlərin linqvokulturoloji (yalnız dil yox, eləcə də mədəniyyət baxımından) analizi bu elm sahəsinin xüsusi araşdırma sahəsi, obyektidir. Bu zaman psixolinqvistik araşdırmalara bənzər tədqiqat metod və üsullarından istifadə olunması məqsəduyğundur.

Linqvokulturologiya dilçilik ədəbiyyatında mövcud olan yeni elm sahələrindən biridir. 20-ci əsrin sonlarından başlayaraq, əvvəllər dildən kənar (ekstralinqvistik), yaxud linqvistik faktorlar çərçivəsində tədqiq edilən dillər artıq sosial-mədəni baxımdan araşdırılmağa başlandı. Bununla da, dil ilə kulturologiyanın qarşılıqlı şəkildə tədqiq edilməsinə fürsət yarandı. Dili sosioloji nöqteyi-nəzərdən, yəni onun ətraf-mühitlə əlaqəsini, xüsusən də, dilin mövcudluq formasının dialekt, ədəbi dil və s. olaraq fərqli quruluşlarını araşdıraraq öyrənən sahəyə dilçilikdə sosial linqvistika deyilir. Dil və kulturologiyanın əlaqəsini digər elm sahələri də araşdırır və öyrənir. Amma dil və kulturologiyanın spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, sosiolinqvistika elminin yeni sahəsi olan linqvokulturologiya elmi formalaşdırılmışdır. Dil və kulturologiyanın qarşılıqlı əlaqəsinin müəyyən edilməsində linqvokulturologiya elminin formalaşdırılmasının əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Linqvokulturoloji tədqiqatlar, digər sahələrlə müqayisədə, əvvəla, filoloji baxımdan dilin milli-kulturoloji cəhətlərini, eləcə də onların ünsiyyət zamanı yerinə yetirdiyi rolunu araşdırır. Linqvokulturoloji amillər linqvistik amillərlə yanaşı, ekstralinqvistik amilləri özündə ehtiva edir.

Müasir dilçilik elmində koqnitiv - idraki dilçilik, etnolinqvistika və kulturoloji dilçilik kimi spesifik məqsədlər üçün dil sahələrinin təşəkkül prosesi diqqətlə izlənməlidir. Çünki peşəkar ünsiyyət zamanı uğur əldə etmək koqnitiv proseslərlə yanaşı, kulturoloji dəyərlər hesabına mümkündür. Beləliklə, elmi sahələrin bir-birlərinə inteqrasiya edilmiş bir sisteminin yaradılması prosesi baş verir.

V.A.Maslova linqvokulturologiya elmi haqqında yazır ki, mədəniyyətşünaslığa əsaslanan linqvokulturologiya elmi, dil elementləri mənasında dildə özünəməxsus

kulturoloji fraksiyalarla təmsil edilən kulturoloji təcrübənin, eləcə də etnik zehniyyətin təsvir edilməsi ilə məşğul olur [15, s.11]. Mədəni dilçilik elminin başlıca məfhumlarından biri linqvokulturem anlayışıdır. Linqvokulturem çətin, səviyyələrarası dil elementi, dilçilik, eləcə də dilçilikdən kənar faktorların dialektik elementi, şifahi işarənin forması, onun semantik məzmunu, kulturoloji semantikasi arasında mövcud olan əlaqədir. Linqvokulturemlər sözlər, söz birləşmələri, frazeologizmlər, üslubi cihazlar, sintaktik strukturlar, mətn hissələri və həmçinin mətnin bütün hissələri daxil olmaqla olduqca fərqli dil strukturları ilə ifadə oluna bilər. Bir dilçilik mədəniyyətindəki kulturoloji informasiya resursları hər mədəniyyət üçün məxsusudur: realiya, tanınmış şəxsiyyətlər, əfsanələr, şəkillər, inanclar, dinlər, adət və ənənələr. Kulturoloji amilləri üzə çıxarmaq və onların mənasını anlamaq üçün məxsusi ensiklopedik biliklərə yiyələnməliyik.

2.2. Linqvokulturoloji vahidlərin bədii mətnlərdə yeri

Mədəniyyət göstəricisi olaraq bədii mətnin bir mədəniyyətin mənbəyi, bu və ya digər xalqın milli xarakterinin və mentalitetinin ifadəsi olaraq öyrənilməsi müasir humanitar elm nümayəndələrinin diqqətini getdikcə daha çox cəlb edir. Son zamanlarda, mədəniyyətin əks olunma formalarından biri hesab edilən dil və bədii ədəbiyyat sahəsində araşdırmaların sürətli inkişafı müşahidə olunur.

Tədqiqatçılar dilə görə, bu və ya digər xalqın xarakterinin milli xüsusiyyətlərini mühakimə etməyə çalışırlar. Semantik olaraq hər bir dil sistemi obyektiv reallığın və onun daşıyıcılarının subyektiv dünyasının spesifik bir konsepsiyasını əks etdirir, buna görə də əlavə dil amilləri bu xalqın mədəni hadisələri kimi şərh olunur. Bir çox tədqiqatlar milli xarakterin xüsusiyyətləri, mədəniyyəti, şəxsiyyəti, fərqli düşüncə tərzini, fərqli ədəbiyyat, fərqli dövrlər, müəyyən bir mədəniyyətin inkişaf səviyyələri ilə ənənələri və dili arasındakı əlaqəni araşdırır. Mədəniyyət, məzmununu bədii mətn məkanında ifadə olunan normalar, dəyərlər, fikir və biliklər, ənənələr və adətlər sistemi vasitəsilə ortaya qoyur. Beləliklə, dil yalnız məlumat ötürmə və qəbul etmə vasitəsi olaraq işləyən bir işarə sistemi deyil, həm də bir millətin mədəni kodu olaraq

bir mədəniyyət vahidi olaraq mətn haqqında sual doğurur. Bu, bu və ya digər mədəniyyətdəki (dildə) mətnlərin işini araşdırmağa imkan verir. Ola bilsin ki, bu və ya digər mədəniyyətə aid olan milli spesifikliyi əks etdirən mətn üslubunun ən parlaq nümayəndəsi bədii mətndir. Bədii mətn mədəniyyətdə estetik, emosional, yüksək semantik, simvolik, istinad, məcazi mənə daşıyır və bu mədəniyyətin ədəbi irsi məkanında müəyyən bir xalqın milli xarakterini, mentalitetini və dünyagörüşünü əks etdirir.

Beləliklə, bədii ədəbiyyat əsərləri milli-mədəni spesifikliyin və mədəni kimliyin öyrənilməsi baxımından böyük maraq kəsb edir. Bədii mətnin fərqli bir xüsusiyyəti, nitq fiqurlarının və epitetlərin son dərəcə aktiv istifadəsidir: epitetlər, müqayisələr, metaforalar, müəllif neologizmləri, fərqli dil səviyyələrində təkrarlamalar, bir sözün polisemiyasına əsaslanan cümlələr və ya daxili formasının canlanması, ironiya, toponimlər, bədii mətn və ləhcənin sintaktik xüsusiyyətləri. Beləliklə, bədii mətn özü bədii ədəbiyyat, ədəbi tənqid və publisistikanın bütün janrlarını əhatə edə bilər. Mətn nəzəriyyəsinə görə, mətn bir-biri ilə əlaqəli iki əsas mətn formalaşdırma funksiyasına malikdir: təsir funksiyası və estetik funksiyası.

Postkolonial ədəbiyyat nümunələrində linqvokulturoloji elementlər xüsusilə geniş yer tutduğundan bu mövzunun araşdırılması da tədqiqat işində olduqca mühümdür. Bu dövrdə yazılmış bədii əsərləri təhlil etdiyimiz zaman həmin əsərlərdə kifayət qədər yerli dillərə, mədəniyyətlərə məxsus sözlərin, ifadələrin, nağılların, milli mətbəxlərinə məxsus anlayışların və s. istifadə edildiyini müşahidə edərək, tədqiqat işində təqdim etməyə çalışdıq. Linqvokulturoloji vahidlərin mətnlərdə istifadə edilməsinin ən böyük səbəblərindən biri qarşı dildə bu vahidlərin ekvivalentinin olmaması olsa da, postkolonial ədəbiyyat nümunələrində işlənən yerli dilə məxsus sözlərin böyük əksəriyyəti həm yerli dilin ingilis dili tərəfindən sıxışdırılmasına qarşı bir üsul, həm də əsərlərdəki personajların canlı, daha təsirli obrazının yaradılmasında bir vasitə kimi istifadə edilmişdir.

Bu əsərlərdən, xüsusilə də, ÇinuaAçebenin “Thingsfall apart” romanında yazıçı, Nigeriyanı fəth edərək müstəmləkəsinə çevirmişingilislərin dilində yazma məqsədinin yeni bir dil – Afrika İngilis dili yaratmaq olduğunu söyləyir. Afrikanın

şifahi ənənələrini qeyd etmək və qorumaq və müstəmləkəçi dilini və mədəniyyətini alt-üst etmək üçün yazıçı, İqbo sözlərini və ifadələrini, atalar sözlərini, xalq nağıllarını və digər ümumi hekayə ünsürlərini povestə birləşdirdi.

Biz əvvəlki fəsildə dil və identiklik anlayışlarından, postkolonializm ədəbiyyatından ətraflı formada bəhs etdik. Elə isə, həmin ədəbiyyat nümunələrində hansı yerli dillərdən keçmə sözlərin istifadə edildiyini təhlil etməyə çalışaq.

Müstəmləkəçilik əsnasında müstəmləkəçilər, ümumiyyətlə, öz dillərini idarə etdikləri xalqlara tətbiq edərək yerli əhalinin ana dillərində danışmasını qadağan edirdilər.

“Things Fall Apart”, Çinua Açebe-nin (Chinua Achebe) ilk romanı, mədəniyyətlərin toqquşması və 19-cu əsrin sonunda İngilis müstəmləkəçiliyinin Nigeriyada gətirdiyi həyat və dəyərlərdəki şiddətli keçişlərdən bəhs edir. 1958-ci ildə, Nigeriya müstəqilliyindən dərhal əvvəl nəşr olunan roman, kənd qəhrəmanı Okonkwo'nun həyatından bəhs edir və 1800-cü illərin sonlarında ağ missionerlərin Nigeriyaya gəlişini və ənənəvi İqbo cəmiyyətinə təsirini təsvir edir.

Həmin əsərdə istifadə edilmiş yerli sözlərə və mənalarına nəzər salaq.

Occasionally another village would want Unoka's group and the dancing egwugwu to arrive. And stay and teach them their melodies [53, s.9] – *Bəzən başqa bir kənd Unoka qrupundan və rəqs edən egwugwu – dan gəlib onlarla qalmağı və onlara melodiyalarını öyrətməyi xahiş edərdi.* Bu cümlədə işlənmiş *egwugwu* sözü Nigeriya dilinə məxsus sözlərdəndir və *kəndin ata-baba ruhlarından birini təqlid edən bir maskarad* mənasını verir.

He could hear the blood-boiling and complex rhythms of Ekve, Udu, and Ogenein his brain. He could hear the music of his flute, which adorned these rhythms with a colorful and delicate melody [53, s.11] – *Ekve-nin, udu və ogene-nin qan qaynadan və mürəkkəb ritmlərini beyin qulağında eşidə bilirdi. Rəngarəng və incə bir melodiyayla bu ritmləri bəzəyən flütünün musiqi dalğalarını eşidirdi.*

Bu cümlədə isə *ekwe, udu, ogene* sözlərinin hər üçü Nigeriyanın mədəniyyətinə, dilinə məxsus nağaraya məxsus musiqi alətlərinin adıdır.

Finally, *Ogbuefi Ezeugo stood up in the middle of them and shouted "Umuoflakwenu" four times, each time facing a different direction and pushing the air as if squeezing his fist* [53, s.15] – *Nəhayət, Ogbuefi Ezeugo onların ortasında ayağa qalxdı və dörd dəfə "Umuoflakwenu" qışqırdı və hər dəfə fərqli bir istiqamətlə üzləşdi və sanki yumruğunu sıxaraq havanı itələyirdi.* Bu cümlədə işlənmiş *umuoflakwenu* təsdiq və salamlama mənasını verir.

And each time ten thousand men said "Yaw"[53, s.15]– *"Vəhərdəfə on min kişi "Yaw" cavabını Verdi"*. Burada isə, "yaw" sözü bəli mənasını verir.

Actually, the treatment itself was named agadi-nwayi, that is old woman [51, s.16]–*Əslində, dərmanın özünə agadi-nwayi və ya yaşlı qadın deyilirdi.* Yazıçı cümlə daxilində işlətdiyi yerli *agadi-nwayi* sözünün mənasını da qeyd edərək, bu sözün qoca qarı mənasını verdiyini göstərir.

The ndichie, that is the elder scame together to hear an information about Okonkwo's mission [53, s.17] – *Ağsaqqallar və ya ndichie, Okonkwo'nun missiyası haqqında birm'lumat eşitmək üçün bir araya gəldilər.* Yəni bu cümlədə də, yazıçı, ağsaqqallar sözünün yerli dildəki qarşılığı kimi *ndichie* sözündən istifadə edir.

As a child, he had felt hurt from his father's failure and powerlessness. And now he still kept in his mind that when his playmate had said him that his father was agbala how he had suffered[53, s.18]– *Hələ kiçik bir uşaqikən atasının uğursuzluğundan və zəifliyindən küsmüşdü və indidə bir oyun yoldaşı atasının agbala olduğunu söyləyəndə necə əziyyət çəkdiyini hələ də xatırlayırdı.* Bu cümlədə *agbala* sözü nigeriya dilinə məxsus sözdür və bu söz romandakı növbəti cümlənin daxilində yazıçı tərəfindən izah edilir.

Okonkwo was the first to learn that the word agbala, in addition to its female meaning, also refers to a man who has not received any title[53, s.18]– *Okonkwo, agbala sözünün qadın mənasından başqa, eyni zamanda heç bir titul almamış bir kişiə aid olduğunu da ilk dəfə onda bildi.* Bu cümlədə *agbala* sözünün yerli dildə qadınlara xitabən işlədildiyini, eyni zamanda heç bir hünər sahibi olmayan kişilərə də təhqir kimi istifadə olunduğu barədə yazıçı tərəfindən məlumat verilir.

His hut, or obi, was behind the only door on the red wall [53, s.18]– Onun daxması, ya da obi-si, qırmızı divarlardakı yeganə qapının arxasında idi. Yazıçı burada ingilis dilindəki hut – daxma sözünün yerli dildəki qarşılığını da qeyd edir – obi.

Nnaayi. I have brought you some kola - he said [53, s.23]– Nnaayi (atamız) dedi. Sizə bir az kola gətirdim...” Bu cümlədə nnaayi yerli sözü hörmət əlaməti olaraq atamız – our father mənasını verir.

Ikernefuna recalled how he had laughed when he was told that only a few grains of corn sprinkled on his head were eze-agadi-nwayi or the teeth of an old woman [53, s.37-38]– İkernefuna ona yalnız bir neçə dənə səpilmiş dənli qarğıdalı başının eze-agadi-nwayi və ya yaşlı bir qadının dişləri olduğunu söyləyəndə necə güldüyünü xatırladı. Yenə də yazıçının həmyerli sözlərdən birini (eze-agadi-nwayi) işlətdiyini və onun cümlə daxilində izahını verdiyini müşahidə edirik. Belə ki, eze-agadi-nwayi yaşlı qadın dişləri deməkdir.

Nwoye knew that masculinity and violence were true, but for some reason he still preferred the stories of the tortoise that his mother told her young children and its cunning ways, and the eneke-nti-oba, a bird that called the whole world to a wrestling match and was finally thrown by a cat [53, s.53] – Nwoye, kişiliyin və zorakılığın doğru olduğunu bilirdi, amma nədənsə yenə də anasının kiçik uşaqlarına danışdığı tısbağa və onun hiyləgər yolları və bütün dünyanı güləş yarışına çağıran və nəhayət pişik tərəfindən atılan quşeneke-nti-oba haqqında hekayələri üstün tuturdu. Burada Çinua Açebeyerli rəvayətlərdən biri olan eneke-nti-oba – dayanmadan uçan quş haqqında olan rəvayətdən bəhs edir.

There were small holes in the upper floors of the wall from one side to the other, and by Okonkwo they passed the rope or tie-tie to the boys, and passed it by the wooden supports, and then returned it to him; and in this way the wall covering was strengthened [53, s.54]– Divarın yuxarı mərtəbələrində bir tərəfdən o biri tərəfə kiçik deşiklər var idi və Okonkwo vasitəsi ilə kəndiri və ya tie-tieni oğlanlara ötürdülər və onu taxta dayaqların yanından keçirib sonra ona qaytardılar; və bu yolla divarın

örtüyü möhkəmləndirildi. Yazıçının bu cümlədədə yerli sözlərdən biri olan *tie-tie* – dən istifadə etdiyini və bu sözün mənasını (rope – ip) qeyd etdiyini müşahidə edirik.

Bunlardan əlavə romanda *chi* (şəxsi tanrı mənasını verən əhəmiyyətli bir mədəni anlayış və inanc; həm də insanın taleyi), *Chukwu* (İqboda tanrıların iyerarxiyasında aparıcı tanrı), *efulefu* (camaatın gözündə dəyərsiz kişilər), “*egusi*” (sup üçün hazırlanmış yemiş tumları), *Eke day*, *Afo day* (Igbo həftəsinin dörd günü var: Eke, Oye, Afo və Nkwo), *ibo* (ehtimal ki, malyariya ilə əlaqədar qızdırma), *Idemili title* (Çay tanrısı İdemilinin adını daşıyan bu titul, Umuofia'daki üçüncü səviyyəli fəxri addır), *ikenga* (kişinin sağ əlinin gücünü simvolizə etmək üçün hər kişinin ziyarətində saxladığı oyma taxta fiqur), *ilo* (kəndin toplanma yeri və oyun meydançası; böyük bayramlar və xüsusi tədbirlər üçün bir sahə), *nso-ani* (yer tanrıçası – Ani-yə qarşı bir günah), *nza* (kiçik, əsəbi quş), *ogbanje* (ölümündən sonra uşağın cəsədini tərk edən, ancaq növbəti uşağın bədənində yenidən doğulmaq üçün ana bətninə girən pis ruha sahib bir uşaq), *ogbuefi* (yüksək titula sahib insan), *ogwu* (dərman, sehir), *osu* (İqbo mədəniyyətində bir qrup insan, bu qrupa daxil olan insanlar kranın azad doğulmuş üzvləri ilə ünsiyyət qurmağa yararsız hesab olunur) və s. kimi yerlidilə məxsus sözlərin işləndiyini müşahidə edirik.

Romanda istifadə edilmiş yerli sözlər bunlarla kifayətlənmir, amma 222 səhifəlik bu romandakı bütün cümlələri yazmaq üçün dissertasiya işinin kifayət qədər həcmnin olmamasını nəzərə alaraq, romanda işlənmiş digər yerli sözlərdən bir neçəsini və mənalarını qeyd etməklə kifayətlənmişik.

Digər adı çəkilən postkolonializm ədəbiyyat nümunələrindən biri də Bapsi Sidvanın “Cracking India” romanıdır.

Bu romanda da digər postkolonializm ədəbiyyat nümunələrində olduğu kimi yerli dilə məxsus sözlərin işləndiyinin şahidi oluruq. Belə cümlələrdən bir neçəsinə nəzər salaq.

Lying in my dreamy fast-moving car, the sudden appearance of a small Englishman waving a leathery finger at my ayah's face filled my private world. [52, s.15]– *Xəyallara dalmış sürətlə hərəkət edən arabamda uzanaraq, ayahımın üzünə dərili barmağını sallayan balaca boy bir İngilisin qəfildən görünməsi özəl dünyamı*

kobudcasına bürüdü. Bu cümlədə romanda tez-tez istifadə olunmuş *ayah* sözü işlənmişdir. *Ayah* sözü yerli dildən tərcümədə dayə mənasını verir.

And as if her appearance was not so amazing, she was wandering around, waving the flesh under her cheap, colorful and short blouse – sari [52, s.16]– *Və sanki görünüşü o qədər də heyrtləndirici deyildi, o, ucuz rəngarəng və qısa sarisinin-bluzunun altındaki ətlərini yelləyərək qıvrıl-qıvrıla gəzirdi*. Bu cümlədə isə hind mədəniyyətinə məxsus qadınların geyim növlərindən olan *sari* adı çəkilir.

She puts on only white khaddar sari and blouses with a coarsely wrapped corset [52,s.17]– *Yalnız ağ xaddar sarilər və kobud sarğılı korseti olan ağ xaddar bluzlar geyinir*. Burada istifadə edilmiş *khaddar* sözü hind mədəniyyətinə məxsus qaba pambıq parça mənasını verir.

She calls my father as Jan: life [52, s.21]– *O, atam Jan – həyat deyə çağırır* cümləsində yerli dilə məxsus *jan* sözü işlənmiş və onun izahı da ingilis dilindəki qarşılığı ilə verilmişdir.

My eighteen-year-old ayah (Shanta) pushes her red felt shawls towards her mistress's legs and stretches her mother's pashmina shawl [52, s.21]– *On səkkizyaşlıayahım (dayəm) Şanta, qırmızı keçə şəpiklərini məşuqəsinin ayaqlarına doğru itələyir və Ananın paşmina şalını uzadır*. Bu cümlədəki *pashmina* sözü hind mədəniyyətinə məxsus keçi yunundan hazırlanmış yaxşı keyfiyyətli parça deməkdir.

The thin woolen dhurri occupies the brick floor[52, s.21]– *Nazik yun dhurri kərpic döşəmənini tutur* cümləsində hind mədəniyyətinə məxsus ağır pambıq xalça mənasını verən *dhurrie* sözü işləndiyini müşahidə edirik.

From lying, from the fact that the right side of her darkened cheek was gray, from her inactivity, and from the slight bending of her small mouth, from the stretching of the saliva rope to the wet point of the *dhurrie*, I think something very bad had happened to Papoo[52, s.21-22]– *Yalan danışmasından, qaralmış yanağının sağ tərəfi kül rəngi almasından, hərəkətsizliyindən və kiçik ağzının bir az əyilməsindən, durrinin nəm bir nöqtəsinə qədər tüpürcək ipi uzanmasından düşünürəm ki, Papoo ilə çox pis bir şey olub* cümləsində isə yerli dilə məxsus *dhurrie* və *Papoo* sözlərinin işləndiyini görürük.

I will tell the Sahib to take Lennie into account [52, s.22]– Sahibə Lennini nəzərə almasını söyləyəcəyəm. Bu cümlədə işlənmiş *sahib* sözü Hind dilində “ser” və ya “usta” sözü üçün işlədilən sözdür; Hindistanda müstəmləkəçilik dövründə tez-tez bir status və ya patron və ya üstün olan bir Avropalıya istinad etmək üçün istifadə olunurdu.

Colonel Barusha takes out the stethoscope from his ears and hangs it around his neck such as a talisman[52, s.22]–Polkovnik Baruşa stetoskopu qulağından çıxarır və boynundan bir talisman kimi asır. Bu cümlədə işlənmiş *talisman* sözü hind sözüdür və uğur gətirən bir boyunbağı, üzük kimi əşyalara aid bir sözdür.

It won't cause ache, mai? – the father asked softly [52, s.23]–

İncitməyəcək, elə deyilmi?– ata mülayim səslə soruşdu. Burada isə *mai* sözü hind sözüdür və elə deyilmi mənasını verir.

As I turned my face from side to side to avoid disrespect, my father waved ten rupees in front of my nose [52, s.23]– Hörmətsizlik etməmək üçün üzümü sağa-sola çevirərkən atam burnumun önündə xırtıldayan on rupi əskinası dalğalandırırdı cümləsində işlənmiş *rupees* özü Hindistanın pul vahididir.

*Her statue in the park represents the English Raj [52, s.26]– Onun parkdakı heykəli İngilis Racını təmsil edir cümləsində *raj* sözü hind dilində idarə etmək və ya hökumət mənasında işlənir.*

Daha çox İngilislərin Hindistanı bir müstəmləkə olaraq idarə etmələrini təsvir etmək üçün istifadə olunur.

When my cousin and I entered, we saw my brother, who was fast asleep in the sag of a charpoy[52, s.31]–Əmimoğlu və mən içəri girəndə çarpayıda dərin yuxuya getmiş qardaşımı görürük cümləsində *charpoy* sözü hind sözüolub Hindistanda istifadə olunan çarpayı növlərindən birinə deyilir.

You are very chi-chi! What will the memsahibs think?[52, s.32]– Siz çox dəblə gedirsiniz! Mem sahib nə düşüncək? cümlələrində həm *chi-chi*, həm də *mem sahib* hind sözləridir. *Chi-chi* dəbli deməkdir, *mem sahib* isə Hindistanda yaşayan ümumiyyətlə yüksək statusu olan və ya bir İngilis məmurunun həyat yoldaşı olan ağ bir əcnəbi qadın mənasını verir.

*In moments of necessity and gratitude, it is called bijli: with minor changes in various Hindi languages, the word means both lightning and electricity [52, s.28]– Ehtiyac və minnətdarlıq anlarında o, bijli adlandırılır: müxtəlif hind dillərində kiçik dəyişikliklərlə bu söz həm elektrik, həm də ildırım mənasını verir cümləsində də yerli dilə məxsus *bijli* sözü işlənmiş və onun mənası cümlədə yazıçı tərəfindən izah edilmişdir.*

*He is a pahailwan: a wrestler [52, s.33]– O, pəhləvandır – güləşçidir cümləsində də daha bir yerli dilə məxsus sözü olan *pahailwan* sözünə rast gəlirik.*

Cümlə daxilində yazıçı bu sözün ingilis dilindəki qarşılığını yazaraq sözü izah etmişdir.

Palloo(çiyinə bükülmüş br sarinin boş ucu), *tonga* (Hindistanda istifadə olunan yüngül, atlı, iki təkərli vasitə), *dhoti* (bir növ yerli paltar, bədənin aşağı hissəsinə bükülmüş uzun parça), *bodhi* (Hind kişinin aid olduğu kastı təyin etmək üçün qırılmış başın arxasında qalan bir dəstə saç), *dungarwadi* (Zərdüştlərin öz camaatında cəsədlərini ölənlərin tərketdiyi böyük yuvarlaq divar ingilis dilində *Tower of Silence* olaraq bilinir) və s. Bir çox yerli sözlərdən istifadə edilmişdir.

Sara Salurinin yazdığı “Meatless days” memuarındakı yerli sözlərə nəzər salaq.

Satan was to blame: he had after all made her older son linger long enough in İnglestan to give up his rightful wife, a cousin, and take up instead with a white-legged woman[59, s.3]–*Şeytan günahkar idi: axı o, onun böyük oğlunu qanuni həyat yoldaşı olan əmisi qızından imtina edərək ağ ayaqlı bir qadınla evlənmək üçün İngiltərədə kifayət qədər uzun müddət saxladı cümləsində İnglestan sözü England, yəni İngiltərənin yerli dildəki qarşılığı işlənmişdir.*

*Alukabhartha - Dadi repeated with wonderment and joy” [59, s.3]– Şirin kartof –deyə Dadi təəccüb və sevinclə təkrarladı” cümləsində isə *alukabhartha* yerli dilə məxsus olan ifadədir və şirin kartof mənasını verir.*

...soon after heravishedus completely when we found him at the washing linenonchalantly eating Shahid's pajamas [59, s.4]– ...tezliklə onu paltaryuyan maşının yanında, Şahidin pijamalarını yeyərkən gördükdə bizi tamamilə lağa qoydu

cümləsində işlənmiş *pajamas* sözü yerli dilə məxsus söz olub daha sonradan İngilis dilinə keçmiş və hazırda beynəlmiləl söz statusu qazanmışdır.

Tillat and I felt favored at this vicarious taste of motherhood: we learned to be come that enviable personage, a khala, mother's sister...[59, s.9]– *Tillat və mən bu analıq qayğısından ləzzət aldığımızı hiss etdik: o həsəd aparan şəxsiyyət, xala, ananın bacısı olmağı öyrəndik* cümləsindəki *khalas* sözü yerli dilə məxsus olub, cümlədədə izah edildiyi kimi ananın bacısını ifadə edir.

Mamma knew nothing of this, of course [59, s.13]–*Anam, əlbəttə ki, bu haqda heç nə bilmirdi* cümləsində isə *mamma* sözü anaya xitabən işlənmiş yerli dilə məxsus sözdür.

...do you know what kapura are? [59, s.22]– *...sən kapuranın nə olduğunu bilirsən?* cümləsində işlənmiş *kapura* sözü yerli mədəniyyətə məxsus içi ciyərlə hazırlanmış xəmir yeməyinin adıdır və əsərdə də bu cümlənin ardınca kapuranın nə olduğunu izah edən cümlələr verilmişdir.

Munni I specially remember because I liked the way her hair curled and because of all the times that she was such a perfect recipient of fake pan [59, s.24]– *Munni, saçlarının qıvrılma tərzini bəyəndiyim üçün və hər zaman hazırladığı mükəmməl saxta pan resepti üçün xüsusi olaraq xatırlayıram.* Bu cümlədə işlənmiş *pan* sözü yerli dilə məxsusdur və mənası da əsərdə izah edilmişdir (Pan, an adult delicacy of betel leaf and nut, can be quite convincingly replicated by a mango leaf stuffed with stones–Qoz ağacı yarpağı və qozun yetkin birincəliyi olan Pan, daşlarla doldurulmuş bir mango yarpağı ilə olduqca inandırıcı şəkildə təkrarlana bilər).

Abba Ji! – she screamed for her father like a train engine [59, s.26] cümləsində işlənmiş *ji* bir insana hörmət əlaməti olaraq adının sonuna əlavə edilir.

What are you doing, Sara Bibi? [59, s.26]– *Nəedirsən, Sara Bibi?* cümləsində ki *bibi* sözü yerli dilə məxsus olub, atanın bacısına, yaxud yaşca böyük bir qadına hörmət əlaməti olaraq istifadə edilir.

Take, for example, Ramzan, the Muslim month of fasting, often recollected as the season of perfect meals [59, s.29]–*Məsələn, müsəlmanların oruc tutduqları*

Ramazanı götürək, çox vaxt mükəmməl yeməklər mövsümü kimi xatırlanır cümləsində *Ramzan* sözü yerli dilə aid olub müsəlmanlara aid olan müqəddəs ayın adını bildirir.

I think she fasted only because she so enjoyed the sehri meal and that mammoth infusion of food at such an extraordinary hour[59, s.30]– *Düşünürəm ki, o, yalnız sahur yeməyindən və belə qeyri-adi bir saatda xeyli sayda iftar yeməyindən zövq aldığı üçün oruc tutdu.* Bu cümlədə işlənmiş *sehri* sözü yerli dilə məxsus olub oruc tutarkən səhər azanı oxunana qədər yeyilən yemək – sahur mənasını verir.

But I never lost my affection for the twilight meal, the dusky iftar that ended the fast after the mosques had lustily rung with the call for the maghrib prayer [59, s.31] cümləsində *maghrib* sözü islamda vacib sayılan 5 namazdan birinin adıdır.

We were trying to locate the best golguppa vendor in town and stopped by to test the new stand in Lawrence Gardens. A golguppa is a small hollow oval of the lightest pastry that is dipped into a fiery liquid sauce made of tamarind and cayenne and lemon and cold water [59, s.39]– *Şəhərin ən yaxşı qolguppa satıcısını tapmağa çalışırdıq və Lawrence Gardensdəki yeni stendi sınamaq üçün dayandıq. Gologuppa, tamarind və cayenne və limondan və soyuq sudan hazırlanmış istiotlu bir maye souse batırılmış içi boş xəmir yeməyidir.* Bu cümlədə yerli mədəniyyətə məxsus *golguppa*, *tamarind* və *cayenne* sözləri işlənmişdir. *Gologuppanın* mənası əsərdə yazıçı tərəfindən verilir. *Tamarind* – noxud ailəsinin bir ağacının qabığından yapışqan qəhvəyi asidik pulpa, Asiya mətbəxində ədviyyat olaraq istifadə olunur. *Cayenne* – qırmızı pul bibər deməkdir.

One day she turned quite tragic, cooking for some visitors of mine, when the shami kebabs she was frying obstinately refused to cohere into their traditional shape[59, s.40] cümləsində istifadə edilmiş *kebab* sözü Şərqdə manqalda şişə taxılaraq bişirilən ət yeməyinə deyilir.

To the city, after all, Kinnaird signified a magical arena containing a few hundred women of primetime marriageability in an architectural embrace remarkably reminiscent of the old days of the zenana khana, its room after room of unenterable women's rooms [59, s.47] cümləsində istifadə edilmiş *zenana khana* sözü yerli dilə məxsusdur və qadınlar otağı kimi tərcümə olunur.

So there is Mustakor, hodi-ing at the edge of my membry, trying to get into Pakistan. Hodi is the African greeting (Is anyone at home? Can I come in?)[59, s.53] – Demək ki, xatirələrimin ucunda Pakistana girməyə çalışan Mustakor var. Hodi Afrika salamıdır (Evdəkimsə var? İçəri girə bilərəmmi?) cümləsində işlənmiş hodi sözü yerli dilə məxsusdur və mənası da əsərdə yazıçı tərəfindən izah edilmişdir (Evdəkimsə var? İçərigirə bilərəmmi?).

...I was drinking peppered kanji[59, s.55]– ...bibərli kanji içirdim cümləsində isə yerli dilə məxsus kanji sözü işlənmişdir.

Əsərdə *badmash* (pis və ya şeytan adam), *bahadur* (qəhrəman), *bhai* (kiçik qardaş, həmçinin xidmətçi oğlan), *bibighar* (qadın məhəllələri, çox vaxt İngilis zabitlərinin hind arvadları üçün istifadə edilir), *khitmagar* (daşıyıcı və ya kişi qulluqçu), *kurta* (boş, uzunköynək), *Kutcheri* (Mülki cinayətlər üzrə Məhkəmə), *loot* (yağmalamaq), *lotah* (içki bareli), *lungi* (çox vaxt müsəlman kişilər tərəfindən geyilən, dizlərinə qədər uzanan bir parça), *mistry* (işçi, fəhlə), *mohur* (16 rupi dəyərində qızıl sikkə), *mufti* (Hindistanda milli vətəndaş geyimi), *munshi* (müəllim) və s. bir çox başqa yerli dilə məxsus sözlərdən istifadə edilmişdir.

Mulk RacAnandın “Untouchable” romanında da yenə də yerli dilə mənsub sözlərin işlədildiyinin şahidi oluruq.

At least so thought Bakha, a young man of eighteen, strong and able-bodied, the son of Lakha, the Jemadar of all the sweepers in the town... [56, s.9]– Ən azından şəhərdəki bütün süpürgəçilərin Cemadarı olan Laxanın oğlu, on səkkiz yaşlı, güclü və əmək qabiliyyətli bir gənc olan Baxanı düşündü cümləsində hind dilinə mənsub Jemadar sözü süpürgəçilərin kiçik rütbəli məmuruna verilən addır.

... throw away that blanket of the gora white men[56, s.10] cümləsində işlənmiş gora Hindistan yarımadasında ağ insanları təsvir etmək üçün istifadə olunan bir termindir.

He had been told they were sahibs, supedor people[56, s.10]– Onlar sahib olduqlarını, insanlardan üstün olduqlarını söylədilər. Bu cümlədə işlənmiş sahib sözü Hind dilində “ser” və ya “usta” sözü üçün işlədilən sözdür; Hindistanda

müstəmləkəçilik dövründə tez-tez bir status və ya patron və ya üstün olan bir Avropalıya istinad etmək üçün istifadə olunurdu.

A Hindu sepoy, for the good of his own soul, had been kind enough to make an endowment of a pair of boots and puttees[56, s.10]– *Bir Hindu sepoyu, özcanınınxeyrinə, bir cüt çəkmə və ayaqqabı bağışlayacaq qədər mehriban idi* cümləsində isə hind dilinə mənsub *sepoy* sözü işlənmişdir. Bu sözün mənası İngilis və ya digər Avropalıların əmrləri altında xidmət edən hind əsgəri deməkdir.

...but the bakshish which he had collected from the Tommies amounted to ten rupees...[56, s.11]– *...ancaq Tommiesdən topladığı bəxşiş on rupiyə bərabər idi...* cümləsində həm *bakshish* sözü, həm də *rupee* sözü hind dilinə məxsus sözlərdir. *Bakshish* bəxşiş sözüdür, *rupee* isə Hindistanın pul vahididir.

...have a few annas left over for the enjoyment of Red-Lamp cigarettes [56, s.11] – *...Red Lamp siqaretlərindən zövq almaq üçün bir neçə anna artıq olmalıdır*” cümləsində isə *annas* sözü – Hindistan və Pakistanın keçmiş pul vahidi, bir rupinin on altıdan birinə bərabərdir – işlənmişdir.

So proud of his izzat! [56, s.11]– *Onun izzəti ilə çox qürur duyur* cümləsindədə yeni yerli dilə məxsus *izzat* sözü işlənmişdir. *İzzat* sözü şərəf, nüfuz və ya prestij mənasını verir.

He just goes about getting salaams from everybody [56, s.15]– *Hər kəsdən salam almağa davam edir* cümləsində isə yerli dilə məxsus *salaam* sözü işlənmişdir.

Not that he shirked work or really liked doing nothing[56, s.16]– *İşdən qaçdığı üçün yox, həqiqətən heç nə etməməyi sevirdi* cümləsində isə *shirk* sözü yerli dilə məxsus olub, mənası bir vəzifə və ya məsuliyyətdən qaçmaq və ya laqeydlik etmək deməkdir.

Sometimes a Mohammedan came in a white cotton tunic and loose trousers, holding a large copper teapot in his hand [56, s.16]– *Bəzən ağ pambıq tunik və boş şalvar geyinmiş, əlində böyük bir mis çaydan tutan bir Məhəmmədçi gəldi.* Bu cümlədə işlənmiş *Mohammedan* sözü müsəlmanlara xitabən işlənən arxaik sözdür.

It is on account of that that the goras white men call them kalo log zamin par hagnewala (black man, you who relieve yourself on the ground)[56, s.16]– *Bunun*

səbəbi budur ki, ağlar qaralara kalo log zamin par hagnewala (qaradərili, özünü yerəsərən) deyirlər cümləsində müşahidə etdiyimiz kimi yerli dildə bir ifadə işlədilib (*kalo log zamin par hagnewala*) və mənası da əsərdə verilmişdir.

...a funny string cap of a turban on his head [56, s.20] cümləsində isə müsəlman qadınların başlarına bağladıkları örpəyin adı – *turban* sözünün işləndiyini görürük.

Whether was it the jalebis I ate with milk at the confectionery?[56, s.23]– *Yoxsa şirniyyatxanada südlə yediyim şirni jalebis idi?* cümləsində hind şirniyyatı olan *jalebi* sözü işləndiyini görürük.

And karaparshad (semolina pudding) – when you put a bite in your mouth, the hot, oily mass melts in your mouth. But hubble-buhble generally keeps the stomach clean [56, s.23]– *Və kara parşad, mannıpudingi; az qala ağızına bir loxma qoyduqda isti, yağlı kütlələr ağızda əriyir. Ancaq hubble-buhble ümumiyyətlə mədəmi təmiz saxlayır.* Bu cümlədə hind mədəniyyətinə məxsus pudinq növlərinin – *kara parshad, hubble-buhble* adı çəkilir və *kara parshad*-ın *mannı* sıyığı olduğunu da yazıçı əsərdə izah edir.

The waiting people considered that the Brahmins were disgusted with serving them [56, s.24]– *Gözləyən izdiham, Brahmanların onlara xidmət etməkdən iyrəndiyini düşünürdü* cümləsində işlənən *Brahmin* sözü hind kasta sistemindəki ən yüksək siniflərdən birinin adıdır.

He rested it slowly on the ground and ascending the well, joined his hands in greeting to the Pundit, saying, “Jay deva”, Long live the Gods, and respectfully relieved him of the job of drawing more water from the well[56, s.26]– *Yavaşca yerə söykəndi və quyuya qalxdı, əllərini tutaraq Punditlə salamlaşdı: "Jay deva" Tanrılar yaşasın və hörmətlə onu quyudan daha çox su çəkmək işindən azad etdi* cümləsində işlənmiş *Jay deva* ifadəsi yerli dilə məxsusdur və mənası da əsərdə izah edilir (*Tanrılar çox yaşasın*).

Come and play khuti! – *said Chota*...[56, s.31] – *Gəl, xutiçal –dedi Çota*” cümləsində *khuti* hind dilinə məxsus sözdür.

There, I see the son of the burra babu coming[56, s.31]– *Orada burra babunun oğlunun gəldiyini görürəm* cümləsində də *burra* və *babu* hind sözlərindən istifadə

edilmişdir. *Burra* sözü böyük, vacib mənasını daşıyır, *babu* isə xüsusilə təhsilli kişilərə verilən hörmətli bir tituldur.

Salaam, babu ji – he said respectfully [54, s.32] – *Salam, babu ci –dedi hörmətlə* cümləsində *salaam, babu* və *ji* sözləri yerli dilə məxsusdur və əvvəlki icümlələri təhlil edərkən bu sözlərin mənalarını izah etmişdik.

Bu cümlələrdəki sözlərdən əlavə, əsərdə *bania* (tacir, satıcı), *kalijugs* (alçaldıcı bir titul), *tonga* (Hindistanda istifadə olunan yüngül,atlı,iki təkərli vasitə), *wallah* (müəyyən bir iş və ya bizneslə maraqlanan və ya məşğul olan bir şəxs), *benaris* (sarı istehsalı üçün istifadə olunan ipək növü), *sadhu* (müqəddəs bir adam və ya zahid), *gymkhana* (atlılar və ya avtomobil sürücüləri arasında yarışlardan və digər yarışlardan ibarət bir günlük tədbir), *lalla* (əsasən qadınlara hörmət əlaməti olaraq istifadə edilən titul), *bhangis, chamars* (toxunulmaz kastasına mənsub olan insanlar üçün istifadə edilən ad), *swadeshi* (hər hansı bir məhsulun Hindistanda istehsal edildiyini bildirmək üçün istifadə edilən sifət) və s. bir çox yerli dilə mənsub olan sözlərin işlədildiyini müşahidə edirik.

Postkolonial ədəbiyyat nümunələrinin hər birini və bütünlüklə burada təhlil etmək üçün dissertasiya işinin həcmiminin məhdud olmasına baxmayaraq, aparılan təhlillər nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, postkolonial ədəbiyyat nümunələrinin hər birində yerli dilə məxsus sözlərdən, ifadələrdən, folklore nümunələrindən və s. geniş şəkildə istifadə edilmişdir. Bu sözlərdən bir çoxu hətta ingilis dilinin aktiv lüğətinə daxil edilmiş, bəziləri hətta beynəlmiləl söz statusu qazanmışdır (*khaki* (xaki), *pajamas* (pajama) və s.).

NƏTİCƏ

Tədqiqat işi “İngilis dilli postcolonial bədii mətnlərdə milli kimliyin ifadə vasitələri” mövzusunda yazılmışdır. Mövzu ilə bağlı aparılan araşdırmalardan əldə edilən məlumatlar dissertasiya işinin fəsilərində qeyd edilmişdir. Bu məlumatların ümumiləşdirilməsindən konkret olaraq aşağıdakı nəticələrə gələ bilərik:

1. İdentiklik anlayışı olduqca geniş anlayış olub, bugünə qədər çox araşdırılmasına baxmayaraq, dəqiq tərifə sahib olmayan, tam həllini, cavabını tapmamış bir sualdır. İdentiklik, sadə şəkildə ifadə edildikdə, kim olduğunuz; fərdilik; müəyyən bir şəxs olmaq şərtidir. Sosial elmlərdə şəxsiyyət, fərdlərin özlərini müəyyən bir qrupun üzvləri kimi qələmə vermə üsulu olaraq təyin olunur; psixologiyada fərdlərin özünə hörmətinə və ya öz imicinə aiddir. Sosial kimlik, cinsiyyət kimliyi, mədəni kimlik, dini kimlik, milli kimlik və bir çox başqa kimliklərdən bəhs edə bilərik.

2. Postkolonial, koloniyaların Avropa müstəmləkəçiliyindən azad olduqları bir dövr üçün istifadə olunan bir termindir. Postkolonializm termini, müstəmləkəçiliyin tarixçilərin İkinci Dünya Müharibəsindən sonra istifadə etdikləri mədəniyyətlərə və icmalara təsirləri ilə əlaqədardır.

3. Kimlik anlayışını ictimai və siyasi fəaliyyətlə əlaqələndirmək kənardan bir qrup və ya kateqoriya təyin etmək deməkdir. Kimlik anlayışının istifadəsi ilə bağlı üç vacib problem var. Birincisi, bütün qeyri-instrumental motivasiya və hərəkətlərin kimliyə əsaslanaraq təsnif edilməsinin açıq bir səbəbi yoxdur. İkincisi, hər hansı bir sosial hərəkətin kimlikdə əsas kimi xarakterizə edilməsinin heç bir aydın səbəbi yoxdur. Üçüncüsü, fərdləri qruplar yaratmağa sövq edən gücün kimlik anlayışı olduğuna dair heç bir empirik sübut yoxdur. (Bu üç problem haqqında ətraflı məlumat 1.1-də verilmişdir).

4. Vətəndaş kimliyi anlayışı tədricən milli kimlik anlayışına keçid edir. Vahid bir cəmiyyətdə yaşayan, eyni məqsədə xidmət edən insanlar tədricən ortaq dəyərlərə sahib olur və onların həyata keçirdiyi işlər təkcə ayrı-ayrı şəxslərin deyil, bütöv cəmiyyətin mənafeyinə xidmət edir. Beləliklə, milli kimlik formalaşır.

5. Ümumiyyətlə, aparılan araşdırmalardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, müstəmləkəçilikdən çıxmış dövlətlərdə tədricən öz identikliyi müəyyənləşdirmək problemi yaranmış, hətta bəzən bu məsələ müəyyən ərazilərdə etnik, dini, irqi və s. baxımdan faciələrə, genosidlərə səbəb olmuşdur və günümüzdə də hələ də bu cür problemlərə rast gəlinir. Lakin qloballaşma və multikultural cəmiyyətlərin yaranması bu problemə müəyyən qədər həll gətirə bilər. İdentiklik anlayışı haqqında bir çox fikirlər söylənməsinə baxmayaraq, hələ də bu anlayışın vahid bir tərfi mövcud deyildir. *İdentiklik* sözü özü yunan mənşəli olub, mənası *eyniyyət, bircürlük* deməkdir.

6. Postkolonial ədəbiyyat kimliklərin qurulması, yenidən yazma siyasəti, tərcümələr, millət və millətçilik arasındakı əlaqədən bəhs edir. O, ədəbiyyatın ən dominant formasıdır və böyük bir cazibəyə malikdir. Adı çəkilən postkolonial romanların əksəriyyəti Afrika, Avstraliya, Karib dənizi, İrlandiya, Latın Amerikasası və Cənubi Afrika kimi bir çox koloniyalarla əlaqədardır. Postkolonializm əsasən mədəni, siyasi, coğrafi, psixoloji və post-struktur kimi bir çox anlayışdan bəhs edir. Böyük müstəmləkə imperiyaları İngilislər, Fransızlar, İspanlar və Portuqallardır. Postkolonial ədəbiyyat təhsil, siyasət, coğrafiya, mədəniyyət və adət kimi bir çox mövzularda həm müstəmləkəçi, həm də müstəmləkəçilik anlayışına kömək edən əsas ədəbiyyatdır.

7. Görkəmli rus dilçi alimlərindən V.Maslovanın apardığı tədqiqatlarında qeyd olunur ki, dilçilik elmi ilə mədəniyyətin birləşməsi nəticəsində linqvokulturologiya elmi yaranır. Bir elm kimi o, xalqın mədəniyyətinin dildə necə təzahür etdiyini və sabit xarakter almasını araşdırır. Vurğulamaq lazımdır ki, linqvokulturologiya həm mədəniyyət elminə, həm də dil elminə aiddir. Millətin milli-mədəni özəllikləri və onların dildə əks olunması haqqında biliklərin vəhdətini ifadə edir. Linqvokulturologiyanın məqsədi, dilin öz vahidlərində təcəssüm etdirdiyi üsulları öyrənmək, mədəniyyəti saxlamaq və ötürməkdir.

8. Dünyanın mənzərəsində son dərəcə əhəmiyyətli bir rol mədəniyyətə aid dil vahidlərinə – linqvokulturemlərə məxsusdur. Linqvokulturem mürəkkəb, səviyyələriarası dil vahidi, həm linqvistik, həm də ekstralingvistik amillərin dialektik

vahidi, şifahi işarənin forması, onun semantik məzmunu və mədəni mənası arasındakı əlaqədir. Linqvokulturemlər sözlər, söz birləşmələri, sintaktik quruluşlar, mətn parçaları və hətta bütün mətn daxil olmaqla çox müxtəlif dil formaları ilə təqdim edilə bilər. Bir linqvokulturadakı mədəni məlumat mənbələri hər mədəniyyət üçün spesifikdir: realilər, görkəmli insanlar, miflər, obrazlar, inanclar, adətlər və ənənələr. Buna görə linqvokulturemlər ekvivalent olmayan leksikon, antroponimlər, mifologemalar, frazeoloji vahidlər, paroemiya, etiket danışığı formaları, şəkil daşıyıcı vasitələr və s. olaraq təqdim oluna bilər.

9. Postkolonial ədəbiyyat nümunələrində linqvokulturoloji elementlər xüsusilə geniş yer tutduğundan bu mövzunun araşdırılması da tədqiqat işində olduqca mühümdür. Bu dövrdə yazılmış bədii əsərləri təhlil etdiyimiz zaman həmin əsərlərdə kifayət qədər yerli dillərə, mədəniyyətlərə məxsus sözlərin, ifadələrin, kulinariya, nağıllar və s. istifadə edildiyini müşahidə edərək, tədqiqat işində təqdim etməyə çalışdıq. Linqvokulturoloji vahidlərin mətnlərdə istifadə edilməsinin ən böyük səbəblərindən biri qarşı dildə bu vahidlərin ekvivalentinin olmaması olsa da, postkolonial ədəbiyyat nümunələrində işlənən yerli dilə məxsus sözlərin böyük əksəriyyəti həm yerli dilin ingilis dili tərəfindən sıxışdırılmasına qarşı bir üsul, həm də əsərlərdəki personajların canlı, daha təsirli obrazının yaradılmasında bir vasitə kimi istifadə edilmişdir.

İngilisdilli postkolonial bədii əsərlərdə yerli dillərə məxsus söz və ifadələrin istifadəsinin təhlili ilə daha ətraflı ikinci fəsilin ikinci yarımfəsilində tanış ola bilərsiniz.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində:

1. Aslanova R.N. Qloballaşma və mədəni müxtəliflik. Bakı: Elm, 2004. 264 s.
2. Əliyev B. Mədəniyyətlərarası münasibətlərə milli identikliyin təsirinin sosial-psixoloji xüsusiyyətləri. Psixologiya jurnalı 2018, №2, 13 s.
3. F.Məmmədov. Kulturologiya Mədəniyyət Sivilizasiyası. 2016, 262 s.
4. N.Cəfərov. Azərbaycanşünaslıq məsələləri. Bakı, 2001. 238s.
5. R.Aslanova. Müsəlman ruhanilərinin tarixinə baxış. // “Qanun” jurnalı, 1997, №15. 680 s.
6. R.Əliyev. Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafında islamın yeri. // İslam sivilizasiyası Qafqazda. Bakı 1998. 9 s.
7. M.Kərimov, R.Mustafayev. Azərbaycançılıq fəlsəfəsinə dair./ Dirçəliş - XXI əsr, 2001, №41. 7 s.
8. Ş.Əsgərov. Təhsilimiz: dünən, bu gün, sabah. Bakı: “Azərbaycan” nəşriyyatı, 2003. 280 s.
9. Y.Qarayev. Azərbaycan ədəbiyyatı: XIX-XX yüzillər. Bakı: Elm, 2002. 740 s.
10. Z.Məmmədov. Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi. Bakı, 1994, 328 s.

Rus dilində:

11. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка / Н. Ф. Алефиренко. – М.: Флинта: Наука, 2010. – 288 с.
12. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. М.: Художественная литература, 1975, 504 с.
13. Бахтин М. М. Собрание сочинений: В 7-ми т. Т.2, М.: Русские словари, 2000, 799 с.
14. Воробьев В. В. Лингвокультурология / В. В. Воробьев. – М.: РУНД, 2008. – 340 с.

15. Маслова В. А. Лингвокультурология / В. А. Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.

16. Сидорова О.Г. Британский постколониальный роман последней трети XX века в контексте литературы Великобритании: Дис. ... д-рафилол.наук. Екатеринбург, 2005, 262 с.

17. Телия В.Н. Основные постулаты лингвокультурологии. В.Н. Телия: Филология и культура : материалы II междунар. конф. 12–14 мая 1999 г. : в 3ч. / отв. ред. Н.Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во ТГУ, 1999. – Ч. III. – С. 14–15.

18. Толкачев С.П. Мультикультурный контекст современного английского романа: Дис. ... д-рафилол. наук. Москва, 2003, 381 с.

19. Хроленко А. Т. Основы лингвокультурологии / А. Т. Хроленко. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 184 с.

Ingilis dilində:

20. Berry John W. Immigration, Acculturation, and Adaptation// Applied Psychology: An International Review. Ontario: Queen's University, 1997, v. 46, No.1, p. 5-68.

21. Berry John W.A. Acculturation: Living success fully in two cultures. International Journal of Intercultural Relations, 2005, vol. 29, issue 6, p. 697-712.

22. Bery Ashok. Cultural Translation and Postcolonial Poetry. New York: Palgrave Macmillan. 2007, p.230.

23. Bill Ashcroft, Gareth Griffiths and Helen Tiffin. Postcolonial studies: The key concepts. Second edition. Routledge, 2007, p.305.

24. Bochner S. Cultures in Contacts: studies in cross-cultural interaction / S. Bochner. – New York: Pergamon Press, 2013, p.70.

25. Boehmer Elleke. Colonial & Postcolonial Literature. United States: Oxford University, Press. 2005, p.364.

26. Chew Shirley and Richards, David Ed. A Concise Companion to Postcolonial Literature. United Kingdom: Wiley Blackwell. 2010, p.256.

27. Darian-Smith E. Postcolonialism: A brief introduction. University of California, Santa Barbara. 2014, p.291-299.
28. Diamond A.S.: The History and Origin of Language. Methuen and Co. Ltd., London, 1959, p.12.
29. Fennell Barbara. A history of English. A sociolinguistic approach. Oxford: Blackwell. 1998,p.284.
30. Finkenstaedt Thomas, Dieter Wolff. Ordered profusion; studies in dictionaries and the English lexicon. 1973,p.166.
31. Gibson Kari. English only court cases involving the U.S. workplace: the myths of language use and the homogenization of bilingual workers' identities. Second language studies, v. 22, n. 2, 2004, p. 1-60.
32. Gilbert Bart Moore. Postcolonial Theory, Contexts,Practices, Politics. London and New York:Library of Congress Cataloging-in Publication Data. 2000,p.243.
33. Habib M.A.R. Modern Literary Criticism and Theory:AHistory. UK and USA: Blackwell Publishing. 2005,p.849.
34. Habermas J. Citizenship and national identity. In B. Van Steenbergem The condition of citizenship. London: Sage. 1994, pp. 20–36.
35. Innes C.L. The Cambridge Introduction to Postcolonial Literatures in English. London: Cambridge University Press. 2007,p.306.
36. Jakobs A. Cross-cultural communication / A. Jakobs. – Borne: the Netherlands, 2011,p.32.
37. Kostako poulou D.The future governance of citizenship. Cambridge: Cambridge University Press. 2008,p.240.
38. Lourdes C. Rovira. The relationship between language and identity.Ano XVI - Número 31 – 2008. p.63-81.
39. MacPhee G. Postwar British Literature and Postcolonial Studies. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2011, p.200.
40. Malesevic S. Identity as Ideology: Understanding Ethnicity and Nationalism. National University of Ireland, Galway. Palgrave Macmilian, 2006,p.248.
41. McWhorter, Our Magnificent Bastard Tongue, 2008, p. 89–136.

42. Metge J. Taking past each other: Problems of cross-cultural communication. J. Metge, P. Kinloch. – New Zealand: Victoria University Press, 2014 ,p.55.
43. Miller D. Citizenship and national identity. Cambridge: Polity. 2000,p.224
44. Nordlund Marcus. "Self-Possession in Robinson Crusoe." Journal for Eighteenth Century Studies. Vol. 34, Issue 3, 2010:p. 379-398.
45. Ratna Ghosh, Ali A. Abdi, and M. Ayaz Naseem. Identity in Colonial and Postcolonial Contexts. Sense Publishers, 2008, p.57–66.
46. Robert J.C.Young. Postcolonialism: A Very Short Introduction (Very Short Introductions). John Wiley&Sons, Ltd. 2016,p.200.
47. Said E.W. Orientalism. London: Penguin Books, 2003,p.396.
48. Saman Abdulqadir Hussein Dizayi. The crisis of identity in postcolonial novel. İstanbul, Turkey: 2015,p.125.
49. Sindic D.National identity, separatism, and supra-nation integration: Attitudes to wards Britain and Europe in Scotland. Saarbrücken: VDM Verlag Dr. Miller. 2010,p.296.
50. Tyson Lois. Critical Theory Today. New York: Garland Publishing, Inc., 1999, p. 484.
51. Vanessa Andreotti. Actionable Postcolonial Theory in Education. New York: Palgrave Macmillan. Print. 2011,p.304.

Badii əsərlər:

52. Bapsi Sidhwa. Cracking India. Milkweed Editions, 2006, p.296.
53. Chinua Achebe. Things Fall Apart. Penguin Books, 1994, p.209.
54. Coetzee J.M. Waiting for the Barbarians. Penguin Books, 1982, p.192.
55. George Lamming. In the Castle of My Skin. Penguin, 2017, p.356.
56. Mulk Raj Anand. Untouchable. Penguin Classics, 2014, p.176.
57. Naipaul V.S. The Mimic Men. London : Penguin Books Limited, 2001,p.300.
58. Ngugiwa Thiong'o. Petals of Blood, Oxford: Heinemann. 1986, p.270.
59. Sara Suleri. Meatless Days. The University of Chicago Press. 1992, p.196.

60. Wole Soyinka. The Road. Oxford University Press. 1965, p.109.

Internet səhifələrində:

61. [file:///Identity%20as%20Ideology%20Understanding%20Ethnicity%20and%20Nationalism%20by%20Sinisa%20Malesevic%20\(z-lib.org\).pdf](file:///Identity%20as%20Ideology%20Understanding%20Ethnicity%20and%20Nationalism%20by%20Sinisa%20Malesevic%20(z-lib.org).pdf)

62. [file:///National%20Identity%20and%20Globalization%20Youth,%20State,%20and%20Society%20in%20Post-Soviet%20Eurasia%20by%20Douglas%20W.%20Blum%20\(z-lib.org\).pdf](file:///National%20Identity%20and%20Globalization%20Youth,%20State,%20and%20Society%20in%20Post-Soviet%20Eurasia%20by%20Douglas%20W.%20Blum%20(z-lib.org).pdf)

63. <file:///Downloads/challenges%20for%20national%20identity.pdf>

64. file:///Qurban/Downloads/SIGNIFICANCEOFSTUDYINGPOSTCOLONIALLITERATUREANDITSRELEVANCE_537-541.pdf

65. https://monoskop.org/images/a/a5/Fanon_Frantz_Black_Skin_White_Masks_1986.pdf

66. https://en.wikipedia.org/wiki/Petals_of_Blood

67. <https://www.enotes.com/topics/road-wole-soyinka/in-depth>

68. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Mimic_Men

69. https://en.wikipedia.org/wiki/Foreign_language_influences_in_English

70. <file:///Linguoculturology%20as%20an%20actively%20developing%20field%20of%20linguistics.pdf>